

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİMDALI

NEVŞEHİR DAMAT İBRAHİM PAŞA KÜLLİYESİNİN
SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATA KATKISI

Yüksek Lisans Tezi

Salih ÇİĞDEM

Danışman

Doç. Dr. Hasan YAVUZER

Nevşehir

Eylül 2019

T.C.

NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SOSYOLOJİ ANABİLİMDALI

NEVŞEHİR DAMAT İBRAHİM PAŞA KÜLLİYESİNİN
SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATA KATKISI

Yüksek Lisans Tezi

Salih ÇİĞDEM

Danışman

Doç. Dr. Hasan YAVUZER

Nevşehir

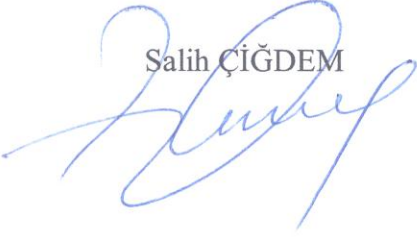
Eylül 2019

BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK

Bu çalışmadaki tüm bilgilerin, akademik ve etik kurallara uygun bir şekilde elde edildiğini beyan ederim. Aynı zamanda bu kural ve davranışların gerektirdiği gibi, bu çalışmanın özünde olmayan tüm materyal ve sonuçları tam olarak aktardığımı ve referans gösterdiğimi belirtirim.

Tezi Hazırlayan

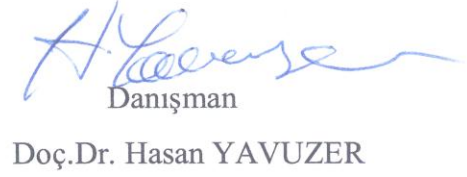
Salih ÇİĞDEM

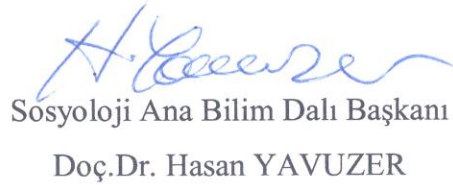

TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK

“NEVŞEHİR DAMAT İBRAHİM PAŞA KÜLLİYESİNİN SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATA KATKISI” adlı Yüksek Lisans tezi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Lisansüstü Tez Yazım Kılavuzu’na uygun olarak hazırlanmıştır.

Tezi Hazırlayan
Salih ÇİĞDEM

Danışman
Doç.Dr. Hasan YAVUZER

Sosyoloji Ana Bilim Dalı Başkanı
Doç.Dr. Hasan YAVUZER

KABUL VE ONAY

Doç. Dr. Hasan YAVUZER danışmanlığında Salih ÇİĞDEM tarafından hazırlanan “ Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesinin Sosyal ve Kültürel Hayata Katkısı” adlı bu çalışma, jürimiz tarafından Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Ana Bilim Dalı’nda Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

06 /09/2019

JÜRİ

İMZA

Danışman : Doç. Dr. Hasan YAVUZER.....

Üye : Doç. Dr. Ensar ÇETİN.....

Üye : Doç.Dr. Ahmet Burak KAHRAMAN

ONAY:

Bu tezin kabulü Enstitü Yönetim Kurulunun 04. /11... / 2019 tarih ve 2019.13.1068 sayılı Kararı ile onaylanmıştır.

04/11/2019

Enstitü Müdürü
Doç.Dr. Vedat AKTEPE
Sosyal Bilimler Enstitü
Müdürü

TEŞEKKÜR

Yüksek lisans eğitimim ve bu tez çalışması süresince maddi ve manevi yardımlarını esirgemeyen, her zaman çözüm odaklı ve hedefe yönelik değerlendirmeleriyle çalışmamı nihayete erdirmemi sağlayan kıymetli hocam Doç.Dr.Hasan Yavuzer'e, bu günlere gelmeme vesile olan anne ve babama, beni destekleyerek hep yanımda olan eşim Mediha Çiğdem'e ve yoğun iş temposundan sonra kendileri ile ilgilenmem gereken zamanın bir kısmını çalışmaya ayırdığım Muhammed Ali ve Ali Tahir'e sevgi, saygı ve teşekkürlerimi sunarım.

**NEVŞEHİR DAMAT İBRAHİM PAŞA KÜLLİYESİNİN SOSYAL VE
KÜLTÜREL HAYATA KATKISI**

Salih ÇİĞDEM

Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Sosyoloji, Yüksek Lisans, Eylül 2019

Danışman: Doç.Dr. Hasan YAVUZER

ÖZET

Nevşehir'in en önemli tarihi eseri olan Damat İbrahim Paşa Külliyesi, Lale Devri olarak adlandırılan dönemin meşhur sadrazamı tarafından doğduğu şehre bir vefa göstergesi olarak yaptırılmıştır. Damat İbrahim Paşa o dönemde küçük bir köy olan Muşkara'yı imar ederek yeni bir şehrin doğuşunu sağlamıştır. Külliye bünyesinde cami, medrese, imaret, sıbyan mektebi, hamam, kervansaray ve iki çeşme yer almaktadır.

Bu çalışmada öncelikle Damat İbrahim Paşa tanıtılmıştır. Lale Devri olarak adlandırılan 1718-1730 dönemi, öncesi ve sonrası dahil edilerek incelenmiş, İbrahim Paşa'nın Sultan III.Ahmet ile birlikte yaptığı çalışmalara değinilmiştir. Osmanlı'nın yenilik çalışmaları açıklanmış o dönemdeki siyasi ve kültürel durum değerlendirilmiştir. Tarihi değerlendirmeye derinlemesine girmeksizin İbrahim Paşa ve III.Ahmet'in saltanatına son veren 1730 isyanı nedenleri ve sonuçları ile birlikte aktarılmıştır. Nevşehir'in imarı, şehir olarak gelişim süreci, uygulanan iskân politikası ve külliyenin yapılışı ile ilgili fermanlar incelenmiş devletin en üst makamlarının talimatlarıyla yapılan çalışmalar yorumlanmıştır.

Çalışmanın sonucunda 18 haneden oluşan bir köye yapılan bir külliyenin devlet desteği ile birlikte yeni bir şehrin doğuşuna öncülük ettiği sosyal ve kültürel olarak zamanın ihtiyaçlarına cevap verdiği ve çevresini kalkındırdığı görülmüştür.

Sosyolojik olarak, inşa edilen bir yapının insan ilişkilerini olumlu yönde etkileyerek toplumsal düzeni oluşturan bütün kurumlarla bağlantılı olduğu anlaşılmıştır. İmar edilen bir yapı toplumun zihinsel ve fiziksel ihtiyaçlarını karşılayabildiği zaman şehrin gelişimini yönlendirebildiği değerlendirilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Damad İbrahim Paşa, Külliye, Lale Devri, Nevşehir, Sosyal Hayat

**THE CONTRIBUTION OF NEVSEHIR DAMAT İBRAHİM PASHA SOCIAL
COMPLEX TO SOCIAL AND CULTURAL LIFE**

Salih ÇİĞDEM

University of Nevşehir Hacı Bektaş Veli, Institute of Social Sciences

Sociology, MA, September 2019

Supervisor: Assoc.Prof.Hasan YAVUZER

ABSTRACT

The most important historical building in Nevşehir - Dâmad İbrahim Pasha Complex- was built as a symbol of loyalty by the famous grand vizier of the period called Tulip Era. Dâmad İbrahim Pasha ensured the birth of a new city by reconstructing Muşkara which is a small village at that time. The complex has a mosque, madrasah, almshouse, infants' school, Turkish bath, caravanserai and two fountains.

Dâmad İbrahim Pasha is introduced first in the study. Following it, 1718-1730 period known as the Tulip Era, including before and after is examined and İbrahim Pasha's works with Ottoman sultan Ahmet III are mentioned. Revolutions, political and social situation during that period are closely examined. The reasons and results of the 1730 rebellion which ended the rule of İbrahim Pasha are explained without deeper historical analysis. The decrees regarding reconstruction and development of Nevşehir as a city, the settlement policy and the construction of the complex are reviewed in detail. The studies carried out upon the order by top government authorities are analyzed.

The result of the study shows that with government support a complex which was built in a village consisting of 18 households led to the birth of a new city, met the social and cultural needs of the society at the time and had a significant role in developing its environment in every aspect.

From the sociological perspective, it is well understood that a complex can contribute to development of positive human relations and have strong connections with all the institutions shaping a city and society. It is also considered that a complex can lead the growth and development of a city when it meets the physical and mental needs of a society.

Key words: Dâmad İbrahim Pasha, Complex, Tulip Era, Nevşehir, Social Life

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No.
BİLİMSEL ETİĞE UYGUNLUK.....	ii
TEZ YAZIM KILAVUZUNA UYGUNLUK	iii
KABUL VE ONAY SAYFASI.....	iv
TEŞEKKÜR	v
ÖZET	vi
ABSTRACT	vii
İÇİNDEKİLER.....	viii
KISALTMALAR VE SİMGELER	xi
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

DAMAD İBRAHİM PAŞA, LALE DEVRİ VE NEVŞEHİR TARİHİ

1. 1. Damad İbrahim Paşa'nın Hayatı.....	6
1.1.1. Ailesi, Devlet Hayatı ve Kişiliği.....	6
1.1.2. Sadrazamlık Dönemi.....	9
1.1.3. Önemli İcraatları.....	10
1.1.3.1. Barış Çalışmaları	10
1.1.3.2. Ekonomik Tedbirler	10
1.1.3.3. İmar Faaliyetleri	11
1.1.3.4. Tulumbacı Ocağı (İtfaiye Teşkilatı)'nın kurulması.....	11
1.1.3.5. Matbaa'nın Kurulması	12
1.1.3.6. Sanat ve Kültür Çalışmaları	12
1.1.3.7. Vakıf ve Hayır Eserleri	13
1.1.3.8. Tercüme Faaliyetleri	13
1.1.3.9. Yurtdışına Elçi Gönderilmesi.....	14
1.1.3.10. Diğer Bazı Önemli Faaliyetler.....	14
1.1.4. İsyanda Öldürülmesi	15

1. 2. Lale Devri.....	15
1.2.1. Lale Devri Öncesi Durum	17
1.2.2. Sultan III.Ahmed	17
1.2.3. İsyanı Hazırlayan Etkenler	20
1.2.4. Patrona Halil İsyanı.....	23
1.2.5. Lale Devri Sonu	25
1. 3. Tarihten Günümüze Nevşehir.....	27
1.3.1. Osmanlı Hakimiyeti Öncesi Nevşehir.....	29
1.3.3. Muşkara'nın Nevşehir Olma Süreci.....	32
1.3.3. Günümüze Kadar Nevşehir	36
1.3.4. Nevşehir'de Yer Alan Diğer Önemli Eserler	37

İKİNCİ BÖLÜM

NEVŞEHİR DAMAD İBRAHİM PAŞA KÜLLİYESİ

2.1. Külliye'nin Genel Tanıtımı	39
2.2. Külliye'nin Yapılışı.....	39
2.3. Külliye'nin Bölümleri Ve Kitabeleri	41
2.3.1. Cami	42
2.3.2. Medrese	44
2.3.3. İmaret	46
2.3.4. Sıbyan Mektebi	47
2.3.5. Hamam	48
2.3.6. Kervansaray	49

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLLİYE'NİN SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATA KATKISININ DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1. Külliye'nin Sosyolojik Açıdan İncelenmesi.....	51
3.2. Dini Bir Mekan Olarak Külliye ve Kurşunlu Camii'nin İncelenmesi	53
3.3. Ticaret Alanı Olarak Külliye'nin İncelenmesi	54
3.4. Eğitim Alanı Olarak Külliye'nin İncelenmesi.....	56

3.5. Nevşehir'in Kuruluş Aşamasındaki İskan Politikasının İncelenmesi	57
3.6. Kavramsal ve Teorik Açıdan Külliye'nin İncelenmesi.....	60
3.7. Osmanlı Şehirleşme Süreci Açısından Külliye'nin İncelenmesi.....	64
SONUÇ.....	66
KAYNAKÇA.....	70
EKLER.....	73
ÖZGEÇMİŞ	89

KISALTMALAR VE SİMGELER

A.DVNS	: Bab-1 Asafi Divan-1 Hümayun Sicilleri
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
çev	: Çeviren
d	: Defter
h	: Hicri
Hz	: Hazreti
km²	: Kilometrekare
L	: Şevval
M	: Muharrem
m	: Metre
m²	: Metrekare
MHM	: Mühimme
M.Ö.	: Milattan önce
R	: Recep
Ra	: Rebiülevvel
yy	: Yüzyıl

GİRİŞ

Tarihi eserler insanlığın geçmişinin en önemli tanıklarındır. Geçmişini tanımak, özellikle de kültürel ve sosyal yönlerini öğrenmek isteyen kişi, günümüze ulaşan eserleri mutlaka incelemelidir. Bu eserlerde geçmişin izlerini bulacak ve günümüzle bağlantısını kurabilecektir. İnsanlığın ve toplumların oluşturduğu kültürlerin temel dayanakları ve göstergeleri de bu eserlerdir. Bir anlamda toplumların kültürel hafızaları, yapılan ve bırakılan eserlerde mevcuttur. Bu hafızadan faydalanarak geçmiş kültürümüzle bağlantımızı sağlamlaştırabilir ve günümüzde de sosyal bir problem olarak nitelendirebileceğimiz kültürel yozlaşmanın önüne geçebiliriz. İnsanın geçmişinde, hafızasında yer alan bir anının, yaşandığı zamanki duyguları anımsattığı gibi bir kitabenin, çeşmenin, caminin görünüşü ve varlığı da medeniyetimizin şahidi sayılabilir. Kaldı ki bizler Türk milleti olarak oldukça köklü bir medeniyet ve kültürel mirasa sahibiz. Eski Türk devletlerinden başlayarak, Osmanlı döneminde zirveye ulaşan, İslam kültürüyle zenginleşen medeniyetimizin bize bıraktığı somut ve soyut mirasa sahip çıkarak geleceğimize daha emin adımlarla yürüme imkânına sahip oluruz. Çünkü bir medeniyetin kökü ne kadar derinlerde ise sarsılması ve yıkılması da o kadar zor olacaktır. Ne zaman ki bu derinlerdeki kök ile bağlantısı koparılırsa, o zaman kök ve gövde ayrı ayrı yok olacaktır.

Yaptığımız bu çalışmada, Nevşehir halkının geçmişi ve kültürü ile bağlantısını ortaya koymak ve ilimizdeki en önemli kültür miraslarından olan Damat İbrahim Paşa Külliyesi hakkında bir kaynak oluşturmak gayesi güdülmüştür. Bu kültürel bağlantı geçmişte hem sosyal hem fiziksel ihtiyaçları karşılamak için yapılan külliyenin zaman içerisinde şehrin iskân politikası dâhil birçok alanla ilişki içine girmesinin yolunu açmıştır.

Çalışmamızın konusunu Nevşehir’de bulunan Damat İbrahim Paşa Külliyesi’nin tarihi ve sosyal açıdan incelenmesi oluşturmaktadır. Tez başlığında ‘Damat İbrahim Paşa

Külliyesi' olarak yazılsa dahi içerikte, mevcut Osmanlı kayıtlarına uygunluğu açısından 'Damad İbrahim Paşa Külliyesi' olarak anılacaktır. Yine İbrahim Paşa da tarihi belgelerde yer aldığı şekli ile 'Damad İbrahim Paşa' yazımı ile kullanılacaktır. Aslında 1726-1728 yılları arasında tamamlanan Külliye'nin bazı eksikliklerin tamamlanması ve daha güzel bir duruma getirilmesi için 1730 yılına kadar ufak çaplı inşaat faaliyetleri ile de olsa yapımının devam ettiği belirtilmektedir. Külliye; cami, medrese, medrese içinde kütüphane, sıbyan mektebi, imaret, kervansaray, hamam ve çeşmelerden ibarettir. Bu külliye de yer alan kısımlardan cami ve hamam dışındaki diğer yapılar zaman zaman farklı hizmetlerde kullanılmıştır. Günümüzde ise bazı bölümler kullanılmamakta, bazıları ise farklı amaçlarla kullanılmaktadır.

Kapadokya Bölgesi geçmişten günümüze birçok medeniyete ev sahipliği yapmıştır. Son olarak Osmanlı medeniyeti ile tanışmıştır. Türk-İslam toplumunda bazı mahalle ve köylerde sosyal hayatın külliyeler ve çevresinde yoğunlaştığı tarihi kaynaklarda yer almaktadır. Külliyelerin ortaya çıkışı da Türk-İslam toplumunun medeniyet sentezi ile vakıf hukuk sistemi ve hayrat kavramının gelişmesiyle olmuştur. Külliye'nin merkezi yapısı camidir. Diğer birimler cami etrafında toplanır. Külliye'nin çevresi, konumundan anlaşıldığına göre Nevşehir'in ilk merkezi yerleşim yeridir. Şehir ve yerleşimin, Külliye'ye yakın yerlerdeki Kale Mahallesi civarında yoğunlaştığı bilinmektedir.

Nevşehir (eski adıyla Muşkara) doğumlu olan Damat İbrahim Paşa, Sadrazam olduktan sonra İstanbul'da yaptırdığı Külliye ve yapıların yanında kendi köyü ile ilgili de çalışmalar yaptırmıştır. Külliye, tarih içinde küçük değişiklikler ve tadilatlarla günümüze ulaşmıştır. Bu eserler, dün olduğu gibi bugün de sosyal amaçlı hizmetlerde kullanılmakta, sosyal ve kültürel hayata sağlam kalan yapıları ile katkı sağlamaktadır.

Bu çalışmanın amacı Nevşehir il merkezinde bulunan Damat İbrahim Paşa Külliyesi hakkında bilgi vermek, Külliye'nin geçmişten günümüze sosyal açıdan konumunu incelemek, işlevleri ile sosyal ve kültürel hayata katkılarını tespit etmektir. Bu bağlamda Damat İbrahim Paşa'nın hayatı, Külliye'nin yapılışı ve yapıma zamanında Osmanlı Devleti'nin ve Nevşehir'in siyasi, ekonomik ve sosyal durumu, yapılışından sonraki ilk yıllarda hangi amaçlarla kullanıldığı ve bu amaçların günümüze kadar hangi değişiklikler gösterdiği gibi sorulara çalışma süresince cevap aranmıştır.

Külliye'nin mimari özellikleri ve sanat tarihi açısından değerlendirilmesinden ziyade, insan ilişkileri açısından önemi vurgulanmaya çalışılmıştır. Anadolu'dan İstanbul'a giderek kariyer basamaklarını tırmanan, daha öncesinde kimsenin cesaret edemediği radikal değişikliklere ve yenilik hareketlerine öncülük eden İbrahim Paşa'nın doğduğu köyünün gelişimi için gösterdiği çaba, külliye ile somut hale gelmiştir. Bu süreçte yer alan sosyal yapı taşları değerlendirilmiştir.

Bu çalışma Nevşehir'in Osmanlı dönemindeki en önemli kazanımı olan Damat İbrahim Paşa Külliyesi ve bu külliyenin sosyal hayata katkılarının araştırılması bakımından akademik bir çalışma olarak yapılmıştır. Çalışmamız, tarihi eserlerle toplumun nasıl bir ilişki içinde bulunduğunu, sosyolojik açıdan bu ilişkiyi nasıl değerlendirebileceğimizi bizlere göstermesi açısından ayrı bir önem arz etmektedir. Daha önceden konuyla ilgili yapılan çalışmalar incelendiğinde bazı çalışmaların konuyu sadece tarihi açıdan, bazılarının ise mimari özellikleri öne çıkararak sanat tarihi açısından değerlendirdiği görülmüştür. Bu çalışmada ise tarihi eserlerin, özellikle külliyelerin insan ilişkileri ve toplum yaşamı üzerinde nasıl bir etkisinin olduğu incelenmiştir. Konumuz bu kapsamda sosyolojik açıdan yapılan çalışmalar arasında öncü olma özelliği taşımaktadır. Ayrıca Lale Devri'ni, Patrona Halil isyanını anlatan birçok eser mevcut olmasına rağmen tarihi kaynaklarda dönemle özdeşleşen İbrahim Paşa ve onun bu önemli eseri ile ilgili kaynaklar sınırlıdır. Bu çalışmanın Nevşehir özelinde Külliye ile ilgili eksikliği bir nebze de olsa gidereceği düşünülmektedir.

Çalışmamız boyunca geçmişte küçük bir yerleşim yerine inşa edilen bir külliyenin zaman serüveninde sosyal yapı ile nasıl bir ilişki içinde olduğu ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Bu durum bile başlı başına bir önem arz etmektedir. Konunun sosyoloji ile bağlantısı da bu aşamada ortaya çıkmaktadır. Bir medresenin, caminin, hamamın, çeşmenin, imaretin toplum içindeki yerinin ve insanları bir araya toplama işlevi görmesinin değerlendirilmesi yapılmıştır. Külliye'nin yapılış süreci ve sonrası hakkında bilgi sahibi olunmaksızın Nevşehir tarihini değerlendirmek mümkün değildir. Tüm bunlar, konunun önemini ortaya koymaktadır.

Çalışmamız giriş, üç bölüm ve sonuç kısmından oluşmaktadır. Giriş kısmında çalışma ile ilgili genel bilgilere yer verilmiş, çalışmanın önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Çalışmada öncelikle İbrahim Paşa'nın hayatı, sadareti, faaliyetleri, Lale Devri ve Nevşehir tarihi aktarılmıştır. Osmanlı Devleti'nde Lale Devri olarak nitelendirilen dönemin sosyal, toplumsal ve idari yönden durumu incelenmiştir. Külliye'nin yapıldığı tarihte Nevşehir'in sosyal, idari, ekonomik ve toplumsal açıdan özelliklerine kısaca değinilmiştir. Ardından Külliye'nin yapılışı, kapsadığı yapılar ve mimari özelliklerine yer verilmeye çalışılmıştır. Geçmişten günümüze kullanım alanları, sosyal hayatımız içinde kapsadığı yer hatırlatılarak elimizin altındaki hazinenin kıymeti göz önüne çıkartılmaya çalışılmıştır. Üçüncü bölümde ise külliye'nin sosyoloji ile bağlantısı değişik sosyolojik disiplinler kapsamında açıklanmaya çalışılmıştır. Bu bölümde kavramsal ve teorik açıdan konumuz değerlendirilmiş, külliye'yi oluşturan yapılar tarihi bakış açısı ile ayrı ayrı sosyolojik temellere dayandırılarak açıklanmıştır. Konumuz Damat İbrahim Paşa Külliyesi ile sınırlı olup Nevşehir'deki diğer Osmanlı Dönemi ve öncesi eserlerin ayrıntılarına yer verilmemiştir.

Verilerin toplanmasına öncelikle geniş bir literatür ve kaynak taraması yapılmıştır. Arşiv araştırmaları ile veri toplamaya devam edilmiş, tarihi yönden değerlendirmeler içerdiğinden anket gibi standart araçların dışında daha çok araştırma ve yorumlamaya ağırlık verilmiştir. Şu an Külliye'nin cami, kütüphane ve hamam kısımları gibi kullanılan yerlerin mevcut durumuyla ilgili gözlemler aktarılmıştır. Nevşehir Valiliği, Nevşehir Belediyesi, İl Turizm Müdürlüğü gibi kurum ve kuruluşlar ile görüşülerek konumuzla ilgili gerekli bilgi ve belgelere ulaşılmaya çalışılmıştır.

Bu tez çalışmasında aşağıdaki varsayımlardan hareket edilmiştir:

-Damat İbrahim Paşa Külliyesi yapıldığı günden itibaren sosyal ve kültürel hayata çok önemli katkılar sağlamıştır. İçindeki medrese ile eğitim kurumuna, cami ile din kurumuna, imaret ve aşevi ile sosyal yardım kurumuna, sebilleri, çeşmeleri ile mahalle ve Nevşehir halkına hizmetler sunmuştur.

-Günümüzde de yine kütüphanesiyle eğitim kurumuna, cami ile de din kurumuna hizmet sunmaya devam etmektedir. İçinde barındırdığı Kurşunlu Camii geçmişte olduğu gibi günümüzde de hala Nevşehir'in merkez camisidir.

-Külliye, konumu itibariyle Nevşehir'in merkezinde yer almış ve şehrin gelişimine de yön vermiştir. Sosyal pozisyonu ile de kültürel anlamda bir cazibe merkezi olmuş, insanları çevresinde toplamıştır.

-Zaman içerisinde Damat İbrahim Paşa Külliyesi'ne Nevşehir'in tarihi eserleri açısından gereken önem verilmediği dönemler olduğu varsayılmaktadır. Turistik bir bölge olan Kapadokya'da bu tarihi mirasın turizm açısından hak ettiği yeri alamadığı düşünülmektedir.

-Peri bacaları, kiliseler gibi turistlerin yoğun ilgi gösterdiği yerlerin ön planda olmasından dolayı, Külliye oldukça geri sıralarda kalmıştır.

-Külliye'nin sosyal hayatta daha aktif olarak kullanıma açılması ve kullanım alanının yaygınlaştırılması gerekmektedir. Bu da Külliye ile ilgili yerel bilincin oluşturulmasına bağlıdır.

-İbrahim Paşa külliyesi Muşkara'ya yaparak doğduğu yeri imar etme ve geliştirme amacı gütmüş, izlediği iskân politikası ile bu amacına ulaşmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DAMAD İBRAHİM PAŞA, LALE DEVRİ VE NEVŞEHİR TARİHİ

1. 1. DAMAD İBRAHİM PAŞA’NIN HAYATI

Nevşehir tarihine iz bırakan en önemli şahsiyet olduğu düşünülen İbrahim Paşa ile ilgili tarihi kaynaklar incelendiğinde, objektif kaynaklara ulaşmanın zor olduğu görülecektir. Öyle ki Paşa’yı kimileri üstün nitelikleri olan bir devlet adamı, kimileri ise Osmanlı kaynaklarını israf eden, halkı düşünmeyen bir idareci olarak nitelendirmektedir. İnkâr edilmesi mümkün olmayan gerçek ise Nevşehir’in Damad İbrahim Paşa tarafından kurulmuş olduğudur. Damad İbrahim Paşa, göreve geldiği andan itibaren Muşkara’nın imarı için çabalamış ve İç Anadolu’da Osmanlı’ya ait en önemli kalıcı eserlerden birisini doğduğu topraklara kazandırmıştır. On iki yıl boyunca sadrazamlık yapan paşa, Osmanlı’nın içinde bulunduğu durumu tahlil ederek çözüm yolları aramıştır. Bu dönemde yapılan birçok yeniliğe de öncülük etmiştir.

1.1.1.AİLESİ, DEVLET HAYATI VE KİŞİLİĞİ

Damad İbrahim Paşa’nın doğumu ve çocukluğu ile ilgili kesin tarih ve belgeler bulunmamakla beraber eski adı Muşkara olan Nevşehir’de 1662’te (h.1073) dünyaya geldiği bilinmektedir. Öldürüldüğünde 70’li yaşlarda olduğu bilindiğinden bu görüşün doğru olduğu düşünülmektedir. Babası İzdin voyvodası olarak bilinen Sipahi Ali Ağa, annesi Fatma Hanım’dır.¹ Ali Ağa 1674, Fatma Hanım ise 1700 yılında vefat

¹ Münir Aktepe, Damad İbrahim Paşa, İslam Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, 441.

etmişleridir.² İbrahim Paşa'nın çocuk yaşta babasız kaldığı görülse dahi babasının mesleği değerlendirildiğinde sıradan bir ailesinin olmadığı kanısına varılabilir.

İbrahim Paşa akrabalarını ziyaret etmek ve iş bulmak için 1689'da İstanbul'a gitti. İstanbul'da yakın akrabası olan Eski Saray masraf kâtibi Mustafa Efendi'nin aracılığı ile sarayın önce Helvacılar ve sonra Baltacılar Ocağı'nda görev almış daha sonra da vakıflar kâtipliğine getirilmiştir.³ Okuma yazma bilmesi ve yaptığı işlerde başarılarını göstermesi nedenleri ile olacak ki kısa zamanda Darüssaade ağası yazıcı halifesi oldu. Bu görevi sayesinde Edirne Sarayı'na giderek o sırada padişah olan II. Mustafa'nın emrine girmiş oldu. Şehzade Ahmed ile tanışması da bu görev vesilesi ile olmuştur.⁴ İbrahim Paşa Şehzade Ahmed'in şehzadeligi boyunca yanında olmuş, onun güvenini ve sevgisini kazanmıştır. Şehzadeye bir sırdaş ve yardımcı oldu.⁵ O zamanlarda bir şehzade ile yakın olmak tehlikeli sayılırdı. İktidar adayı olan bir kişiye yakın olmak olası bir taht mücadelesinde diğer adayların veya Sultan'ın karşısında yer almak anlamına geldiğinden ağır sonuçları olabilirdi.⁶ Buna rağmen İbrahim Efendi III. Ahmed'in hem hizmetinde bulunuyor hem de onunla arkadaşlık yapıyordu. 1703'teki Edirne Vakası sonucu II. Mustafa'nın tahttan indirilip yerine sırdaşlığını yaptığı Şehzade Ahmed'in geçmesiyle İstanbul'daki günleri yeniden başladı. Saraya geldikten sonra Sultan Ahmed güvendiği İbrahim Efendi'yi Darussaade Yazıcılığına terfi ettirdi. Paşa bu görevi 6 yıl sürdürdü.⁷ Bu görevi sırasında padişahın kendisine güveni artarak devam etmiş hatta devlet işlerinde padişah kendisinin fikirlerini almış onun tavsiyelerine önem vermiştir. Padişah'ın İbrahim Efendi'ye verdiği değer herkesin dikkatini onun üzerine çekmiştir. III. Ahmed İbrahim Efendi'ye vezirlik teklif etmiş fakat İbrahim Efendi kabul etmemiştir.⁸ İbrahim Paşa'nın henüz kendisinin hazır olmadığını ileri sürerek vezirlik teklifini kabul etmemesi onun halk ve saray nazarında saygınlığını artırmıştır.⁹ Padişaha yakın olması ve onun nazarındaki yeri İbrahim Efendi'yi sarayda kendine rakip ve ikballeri için tehlike görenlerin dikkatini çekmiş

² Sadettin Nüzhet, İstanbul Meşahirine Ait Mezar Kitabeleri, İstanbul: Remzi Kütüphanesi, 1932, 9.

³ Aktepe, 441.

⁴ M.Turhan Tan, Lale Devri, İstanbul: Kapı Yayınları, 2011, 6.

⁵ Arif Bilge, Nevşehir ve Lale Devri Tarihi, Konya: Nazım Bey Basımevi, 1966, 78.

⁶ Tan, 5.

⁷ Aktepe, 441.

⁸ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi, Cilt 5, Bölüm 2, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1988, 311.

⁹ Bilge, 78.

ve onun saraydan uzaklaştırılması için nedenler üretilmesine neden olmuştur. Bu çabalar boşa gitmemiş ve İbrahim Efendi Haremeyn muhasebeciliği görevine getirilerek 1709 yılında saraydan uzaklaştırılmıştır.¹⁰ Hatta bu süreçte mallarının müsadere edildiği de bazı kaynaklarda belirtilmektedir.

Veziriazam Şehid Ali Paşa 1715 yılında Mora seferine İbrahim Efendi'yi de götürdü. Mora'nın alınmasından sonra da İbrahim Efendi, buranın tahriri için görevlendirildi. Damad Ali Paşa'nın İbrahim Efendi'ye olan yakınlığı bu defa da Ali Paşa'nın çevresindekilerinin ilgisini çekmiştir. Ardından İbrahim Efendi Niş Defterdarlığı'na getirildi.¹¹ Avusturya seferinde Peretvardin muharebesi için ordunun güzergâhında mühimmat ve sevk işlerini gerçekleştirerek kendisi de bu seferde bulundu. Bu muharebede Osmanlı ordusu yenildi ve Sadrazam Damad Ali Paşa şehit oldu. İbrahim Efendi sadaret mührünü teslim etmek ve durumu padişaha bildirmek üzere Edirne'ye gitti.¹² Sultan III. Ahmed İbrahim Efendi'yi bu görüşmeden sonra yanından ayırmadı. Onu birinci mirahur, kısa süre sonra da sadaret kaymakamlığına getirdi. İbrahim Efendi, ardından kendisini Petervardin muharebesine götürerek yeniden saraya ulaşmasına vesile olan Şehid Ali Paşa'dan dul kalan, Sultan III. Ahmed'in kızı Fatma Sultan ile 1717 yılında evlenerek Damad ünvanını kazanmış oldu. Evlendiğinde Fatma Sultan 14 İbrahim Paşa ise 55 yaşlarında idi.¹³ Paşa saraya damad olunca diğer eşlerinden boşanmıştır.¹⁴

İbrahim Paşa'nın zeki, mütevazi ve cömert olduğu söylenmektedir. Şair, sanatçı ve ilim adamlarını himayesine almış ve onlara önem vermiştir. Tarih bilgisine sahip olduğu, tarih kitaplarını okuduğu, Hâfız Osman'dan sülüs dersi, ressam Ömer Efendi'den resim dersi aldığı bilinmektedir.¹⁵

Damad İbrahim Paşa, ılımlı bir insan olarak tanımlanır. Zekâsı, kabiliyeti, sanat ve şiirden anlaması sonucu ortaya çıkan güzel söz söyleme yeteneği, onu iyi bir idareci yapmıştır. Yabancılara çok iyi davrandığı, özellikle sulh ortamını kurmak ve korumak

¹⁰ Aktepe, 441.

¹¹ Uzunçarşılı, 311.

¹² Aktepe, 441.

¹³ Uzunçarşılı, 312.

¹⁴ İskender Pala, Katre-i Matem, İstanbul: Kapı Yayınları, 2009, 19.

¹⁵ Aktepe, 442.

adına üstün gayret sarf ettiği bilinmektedir. Ayrıca yeniliklere açık ve yenileşme ihtiyacının farkında olması onu ıslahatçı bir vezir yapmıştır.¹⁶

1.1.2.SADRAZAMLIK DÖNEMİ

İbrahim Efendi Damad olmadan önce kendisine yapılan sadrazamlık tekliflerini kabul etmemiş hatta Damad olduktan sonra yapılan Sadrazamlık teklifini de reddetmiştir.¹⁷ Bazı kaynaklar onun bu davranışının savaş halinde olan bir devletin başına geçmekten kaçınmak olarak belirtmişse de diğer görüşler onun yerini tam olarak sağlama almadan böyle riskli bir görevi kabul etmenin zorluğunu bildiğinden bu teklifleri reddettiğini söylemektedir. Sonuç olarak İbrahim Paşa Avusturya ve Venedik ile devam eden savaşın nihayeti için yapılacak mütareke aşamasında III.Ahmed'in kendisine yaptığı sadrazamlık teklifini kabul ederek 130. Osmanlı sadrazamı olmuştur. (9 Mayıs 1718)¹⁸

III. Ahmed'in diğer sadrazamlardan farklı olarak damadına kendi kullandığı tuğralı zümrüt mühr-i hümayunu vermesi Paşa'ya verdiği kıymetin önemli bir göstergesidir.¹⁹ İbrahim Paşa Sadrazam olmadan önce devletin birçok kademesinde görevlerde bulunmuş ve devletin içinde bulunduğu durumu farklı pencerelerden görme imkânı bulmuştur. Osmanlı Devleti'ni bekleyen tehlikelerin farkına varmış, bu tehlikelerle mücadele etmek adına fikirler üretmişti. İlimli siyaset anlayışı ile birlikte Osmanlı'nın ihtiyacı olan sulh ortamının uygulanacak yenilik ve değişim çalışmalarının temeli olduğunu bilmekteydi.²⁰ Savaş ortamında mevcut durumun iyileştirilmesine yönelik çalışmaların yapılmayacağını da biliyor olmalı ki ilk icraat olarak Avusturya ile olan savaşı sonlandırmak için devreye girmiştir. Nihayetinde 21 Temmuz 1718'de Avusturya ile Pasarofça Antlaşması imzalanmıştır.²¹ Aslında bu antlaşmanın şartları ağırdı. Ancak uzun süredir savaşta olan ve zor durumda olan devletin toparlanması için bir fırsat sayılabılırdi. İbrahim Paşa'nın icraatlarını gerçekleştirmeye yönelik çalışmalarına başlayabilmesi için bu sulh dönemi zorunluydu.

¹⁶ Pala, 20.

¹⁷ Aktepe, 441.

¹⁸ Bilge, 79.

¹⁹ Aktepe, 441.

²⁰ Ahmet Refik Altınay, Lale Devri, İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2010, 18.

²¹ Aktepe, 441.

Damad İbrâhim Paşa, Sultan Ahmed'i şehzadelikten itibaren tanımakta ve devlet işleri ile ilgili hangi düşüncelere sahip olduğunu bilmekteydi. Aynı şekilde Sultan III.Ahmed'in de İbrahim Paşa'ya dostluk beslediği ayrıca kızı ile evlendirerek kendisine olan güveni gösterdiği ve sultan damadı olmanın verdiği güçle işe koyulma fırsatı sunduğu bilinmektedir. Hem İbrahim Paşa hem Sultan III.Ahmed'in savaş istemediği görülmektedir. Bu yüzden Pasarofça Antlaşması her ikisinin de yönetim anlayışına uygundur. Bu yüzden daha çok bozulan devlet nizamının yeniden kazanılması halkın huzura kavuşturulması için derhal çalışmalar başlatılmıştır.

1.1.3.ÖNEMLİ İCRAATLARI

1.1.3.1.Bariş Çalışmaları

Sadrazam olmadan önce devlette çok çeşitli görevlerde bulunan Damad İbrahim Paşa'nın devletin değişik kademelerinde imparatorluğun içinde bulunduğu durumu net şekilde görmüş olduğunu anlıyoruz. Öyle ki durumun düzeltilmesi için savaş döneminin sona ermesi en önemli beklenti idi. Çünkü uzun süren savaşlar orduyu ve ekonomiyi yıpratmıştı. İbrahim paşa uzun süren savaşlar sonunda yıpranan orduyu kuvvetlendirmek, ülke içerisinde huzur ortamı sağlamak için ilk iş olarak Pasarofça antlaşması ile bir sulh ortamı oluşturmuş, bu bariş döneminin uzun süre devam etmesi için tedbirler almış, görüşmeler yapmıştır.

1.1.3.2.Ekonomik Tedbirler

Savaş harcamaları, devlet otoritesinin zayıflaması, savaşlar nedeniyle askerler tarafından oluşturulan huzursuzluklar, harcamalar, bazı devlet kademelerinde yer alan yolsuzluklar ekonomik olarak devleti zafiyete uğratmıştı. Yeniçeri olmadan maaş olanların tespiti bile otorite boşluğunun olmasının göstergesidir. Paşa yeniçerilerle ilgili yoklama yaptırarak yeniçeri olmadan maaş alanların kayıtlarının silinmesini sağladı. Vergiden muaf tutulan bazı yerlere vergi eklendi. Sadece İstanbul'da yapılan yeniçeri yoklamaları sayesinde ulufelerden bile 1500 kese tasarruf sağlanmış ve bu tedbirler sayesinde hem devletin bütçe açığı giderilmiş hem de hazine fazla vermişti.²²

²² Aktepe, 442.

Bu faaliyetler devlet ekonomisi adına iyi olsa da menfaati zedelenen çevreler arasında huzursuzluğa neden olmuştu. İleride değinileceği üzere isyanın hazırlayıcı etkenleri arasında bu çalışmalar da gösterilebilir. Ayrıca bazı bölgelerde nüfus sayımı yaptırmış, vergi kaçırmaların önüne geçmeye çalışmıştır.²³

1.1.3.3. İmar Faaliyetleri

İbrahim Paşa İstanbul'un değişik yerlerinde ve doğduğu köy olan Muşkara'da birçok eser imar ettirmiştir. Ekonomik olarak kazanımları bu faaliyetlerde kullanmış imar faaliyetlerini Osmanlı kültürü ile birleştirmiştir. Camiler, medreseler, çeşmeler, hamamlar gibi sosyal alan olarak kullanılacak müesseseler yanında saray ve köşkler de yaptırmıştır. Özellikle Kağıthane'ki Sadabad adı verilen mesire alanı İstanbul'un o dönemdeki en gözde mekânı olmuştur.²⁴ Hatta Sadabad'ın güzelleştirilmesi adına önce dere yatağı değiştirilmiş sonrasında iki tarafı mermer rıhtımlarla dolu yeni bir yatak kazılmıştır. Bu iki yatağın kenarına padişah köşkü yapılmıştır.²⁵

Her ne kadar Sultan Abdülaziz tarafından yeniden yapılmış olsa da Çırağan Sarayı'nı da ilk kez İbrahim Paşa kendisi ve eşi Fatma Sultan adına yaptırmıştır.²⁶ Yine Osmanlı zarafetini en iyi yansıtan eserlerden olan Sultan Ahmed çeşmesi de bu dönemde inşa edilmiştir.²⁷ Ayrıca eskiden beri devam eden fakat unutulmuş çiniciliğin geliştirilmesi ve kullanılması ile ilgili olarak bir çini fabrikası kurulmuştur.²⁸

1.1.3.4. Tulumbacı Ocağı (İtfaiye Teşkilatı)'nın kurulması

İbrahim Paşa İstanbullularını yangından korumak için tulumba ile yangın söndürmekle görevli kişilerden oluşan bir teşkilat kurdurdu. Bu teşkilat Davud Ağa tarafından kurulmuştur.²⁹

²³ Altınay, 22.

²⁴ Aktepe, 442.

²⁵ Altınay, 30.

²⁶ Tan, 159.

²⁷ Altınay, 28.

²⁸ Altınay, 61.

²⁹ Aktepe, 442.

1.1.3.5. Matbaa'nın Kurulması

Belki de İbrahim Paşa'nın sadrazamlığının en önemli yeniliği matbaa teşkilatının Osmanlı'ya getirilmesi olmuştur. O dönemde bazı itirazlar yapılsa da İbrahim Paşa'nın günümüzde bütün çevrelerce takdir edilen en önemli hizmetidir. Paris'e elçi olarak gönderilen Mehmed Çelebi'nin oğlu Mehmed Said Efendi ve İbrahim Müteferrika'nın çabalarıyla 1727 yılında matbaa faaliyete geçmiştir.³⁰ İbrahim Paşa, İbrahim Müteferrika'ya matbaa kurulması talimatı vererek gereken malzeme ve ekipmanları alması için yardım etmiştir. O dönemde İstanbul'da kitap kopyası ile geçinen insanlar mevcuttu. Hem onlar hem de bazı ilim erbabı matbaanın gavur icadı olduğu bahanesi ile itiraz etmişlerse de İbrahim Paşa fetva alınmadıkça hiçbir kitabın basılmayacağı sözü vermiş ve İbrahim Müteferrika'nın kendi evinde matbaayı kurduğunu söylemiştir.

Bu dönemde matbaanın kurulması gerçekten önemlidir. Yazma eserlerin pahalı olması, bazı değerli eserlerin yangınlarda yok olması, öğrencilerin istedikleri eserlere ulaşmada imkânsızlıklar yaşaması gibi durumlar bertaraf edilmiş olacaktır. İbrahim Paşa bunu bilse de etraftan gelen ve menfaatleri zarar gören gruplar tarafından kuran harflerinin demirler arasına alınacağı bunun uygun olmadığı şikâyetleri iletilmiştir. Matbaanın gerekliliği konusunda emin olan Paşa ise din ile ilgili kitapların basımı ile ilgili uygun olup olmadığının şeyhülislamdan sorularak fetvaya göre hareket edilmesini istemiştir.³¹

1.1.3.6. Sanat ve Kültür Çalışmaları

III. Ahmed'in saltanatında Damad İbrahim Paşa dönemi Osmanlı'da yenilik hareketlerinin yoğun yaşandığı dönemdir. İbrahim Paşa'nın sanata ve sanatçıya önem verdiği, onları koruduğu, meclislerinde bulunduğu bilinmektedir. Hatta 1725 yılında İstanbul'da otuz iki kişiden oluşan bir âlimler meclisi kurduğunu söylemiştir.³² Özellikle şiir alanında dikkate değer gelişme sağlanmıştır. İbrahim Paşa, Sultan III. Ahmed'e ve kendisine sunulan kaside ve manzumelerin bir araya getirilmesini emretmiş, Faiz

³⁰ Abdülkadir Özcan, Lale Devri, İslam Ansiklopedisi, Cilt 27, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2003, 82.

³¹ Altınay, 60.

³² Aktepe, 442.

Efendi ve Şakir Bey tarafından ‘Cennet-mekan u firdevs-aşiyân Sultan Ahmed Han aleyhi’r-rahmetü ve’l-gufrân hazretlerine ve vezir-i a’zamı merhum İbrahim Paşa hazretlerine asırlarında olan şu’aranun arz itdikleri kasayid ü tevarihdür. Emirleriyle Faiz Efendi ve Şakir Beg Efendi’ye cem’ü tahrir itdürdikleri mecmu’a-i nefisedür’ şeklinde isimlendirilen bir mecmua hazırlanmıştır.³³ Mimari alanda Lale Devri’ne has yapılar inşa edilmiştir.

1.1.3.7.Vakıf ve Hayır Eserleri

İbrahim Paşa birçok vakıf eseri yaptırmış ve halkın kullanımına sunmuştur. Bunların başlıcaları;

- Nevşehir’de cami, medrese, dersane, mektep, çeşme, sebil, han ve hamam
- İstanbul’da Şehzadebaşı’nda eşi Fatma Sultan ile birlikte yaptırdığı Dârülhadis Mescidi, çeşme, sebil, kütüphane ve bunların gelir kaynağı olmak üzere Direklerarası’nı teşkil eden seksen iki vakıf dükkân
- Hocapaşa semtinde bir mektep ile bunun altında bir sebil,
- Sirkeci’de Acı Musluk Mescidi civarında bir dârülhadis ve bir hamam
- Sâdâbâd’da bir cami
- Çeşme, sebil ve havuzlar
- Ürgüp’te on kadar çeşme
- İzmir’de Mısır Çarşısı adıyla bilinen bir çarşı
- Antakya’da, Rumeli’de ve Adalar’da vakıf bağ ve bahçeler.³⁴

1.1.3.8.Tercüme Faaliyetleri

İbrahim Paşa ilme verdiği önemle yabancı kaynakları kitapları Osmanlı’ya kazandırmak amacıyla bir tercüme heyeti oluşturmuştur. Bu heyet şair Nedim, Neyli Ahmed, Seyyid Vehbi, Mehmed Salim ve Nahifi gibi dönemin ilim adamları ve şairlerinden oluşmakta idi.³⁵

³³ Ahmet Sevgi, Nevşehirli Damat İbrahim Paşa’nın Emriyle Tertip Edilen Kaside Mecmuasındaki Müzeyyel Gazeller, 1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri, Ankara, 2012, Cilt 1-62.

³⁴ Aktepe,442.

³⁵ Altınay, 58.

1.1.3.9.Yurtdışına Elçi Gönderilmesi

Osmanlı Devleti'nde yurt dışına ilk resmi elçi İbrahim Paşa döneminde gönderilmiştir. Damad İbrahim Paşa'nın yakinen tanıdığı Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi 1720 yılında Paris'e elçi olarak gönderilmiştir.³⁶ Elçilik kurumu ile paşa hem Avrupa'nın Osmanlı hakkındaki düşüncelerini öğrenecek hem de yenilik faaliyetleri için bilgiler toplanmasını sağlayacaktır. Nitekim gelecekte matbaa kurulmasında da Mehmet Efendi'nin oğlu, İbrahim Müteferrika ile birlikte görevlendirilecektir.

1.1.3.10. Diğer Bazı Önemli Faaliyetler

- Boğaz'ın güvenliğinin sağlanması için Kız Kulesi'ne fener konulmuştur.
- Tersane ıslah edilmiştir. Ayrıca daha büyük gemiler yapılmaya başlanmıştır.
- Bazı eğlencelerde içine insanların girebildiği timsah şeklinde denizaltı kullanılmıştır. Bazı kaynaklar eğlence aletini günümüz denizaltılarına ilham olabilecek teknoloji anlamında bir yenilik olarak kabul etmektedir.³⁷
- El yazması eserlerin yurt dışına çıkarılması yasaklanmış, sanat ve edebiyat alanındaki eserlere sahip çıkılmıştır.
- Dokuma atölyesi kurulmuş, esnaf faaliyetleri ile ilgili denetimler yapılmaya başlanmıştır.³⁸
- İstanbul'un değişik yerlerinde, Damad İbrahim Paşa'nın İstanbul Şehzadebaşı'nda yer alan külliyesi içerisinde, Topkapı Sarayı ve Yenicami'de kütüphaneler kuruldu.
- Ramazan ayında uygulanan mahya geleneğinin de bu dönemde ilk kez uygulandığı söylenir. İlk kez Ayasofya Camii minareleri arasında 'Şefa'at Ya Rasulallah' yazısı ile kullanılmıştır.³⁹
- Çiçek aşısı uygulanmaya başlanmıştır.⁴⁰

³⁶ Altınay, 22.

³⁷ Özcan, 82.

³⁸ Özcan, 82.

³⁹ Pala, 329.

⁴⁰ Altınay, 62.

1.1.4.İSYANDA ÖLDÜRÜLMESİ

İbrahim Paşa döneminde yapılan işler her ne kadar devlet ve Sultan nazarında değerli olsa da menfaatleri zedelenen çevreler tarafından hoşnutsuzluğa neden olmuştu. Yeniçeri Ocağında yapılan çalışmalar haksız yere maaş alanları temizlemiş ancak bu kesim Paşa karşıtı olmuştu. Koyulan vergiler de halkı rahatsız etmişti. Halk vergi öderken yapılan imar faaliyetleri, kaybedilen topraklar ve Paşa'nın bazı akrabalarını devlet kademelerinde getirdiği makamlar halkın nazarında Paşa hakkında olumsuz bir izlenim oluşturmuştur. Özellikle yine son dönemde Rusya ile karşı karşıya gelmemek adına yapılan anlaşmaya Afganlıların itirazı sonucu yapılan savaşın kaybedilmesi, ayrıca bu savaşta sadrazam ve sultanın ordunun başında yer almaması büyük tepkilere neden oldu.⁴¹

Belirtilen haklı ve haksız bütün bu gelişmelerin sonucu olarak Patrona Halil öncülüğünde 1730 yılında başlatılan halk ayaklanması sonucu olayları durduramadı. Sultan, Damadı İbrahim Paşa'yı, Kaptanıderya ve Kethüda'yı önce azletti.⁴² Sonrasında ise isyancıların talebine karşı duramayan Sultan Ahmed'in emri sonucu, damatları Kaptanıderyâ Kaymak Mustafa Paşa ve Kethüdâ Mehmed Paşa ile birlikte 1 Ekim 1730 (h.18 Rebülevvel 1143) sabahı Sultan'ın gençliğinde arkadaşı, sonrasında en yakın çalışma arkadaşı olan Damad İbrahim Paşa sarayda öldürülmüştür.⁴³ Cenazesi İstanbul sokaklarında isyancıların türlü hakaret ve işkencelerine maruz kalmış ve parçalanmıştır. Ceset parçaları Sultanahmet Meydanı'ndaki III.Ahmed çeşmesine bırakıldı.⁴⁴

1. 2. LALE DEVRİ

Lale Devri olarak anılan dönem Osmanlı Tarihi'nin 1718-1730 yılları arasına tekabül eder. Dolayısıyla İbrahim Paşa'nın sadrazamlığı dönemidir. Bu dönem Pasarofça Antlaşmasının imzalanmasının akabinde başlayıp isyanda Damad İbrahim Paşa ve Sultan III.Ahmed'in saltanatlarının sona ermesi ile biter. Bu aslında bir barış dönemidir. O dönemde ve daha sonrasında 1718-1730 yılları arası dönem Lale Devri

⁴¹ Aktepe, 442.

⁴² Tan, 261.

⁴³ Aktepe, 442.

⁴⁴ Aktepe, 442.

olarak geçmez. Lale Devri ismi sonradan verilmiş ve kullanılmıştır. Devrin isim ilhamı veren Lale ise bu dönemde özellikle uygulanan imar çalışmaları ve Sadabad Bahçesi düzenlemelerinde Lale'nin yaygın olarak kullanılması ve adeta yarış içerisinde yetiştiriciliğinin yapılması sonucu hatırı sayılır bir üne kavuşmuştur. Bu bilgilere dayanarak Lale Devri tabirini ilk kez Yahya Kemal Beyatlı kullanmıştır. Sonrasında Ahmet Refik Altınay da 1913 yılında İkdam Dergisi'ndeki makalesinde kullanmış ve sonrasında da Lale Devri isminde kitap yazmıştır.⁴⁵ Bu tarih ve kullanımlardan sonra da belirtilen tarih aralığı tarih literatüründe Lale Devri olarak anılmaya başlamıştır.

Lale Devri olarak adlandırılan bu dönem Osmanlı Devleti'nin tartışmalı dönemlerindedir. Herkes kendi penceresinden bu devre bakarak yorumlamıştır. Bu dönemde hem şiir, musiki eğlenceleri yapılmış hem de İstanbul şehircilik ve sanat yönünden çok güzel günler yaşamıştır. Lale Devri eğlence, imar işlerinin yoğun olduğu, bahçe ve mesire alanlarının yapılıp kullanıldığı, batıya açılımın sağlandığı ve çok önemli yenilik çalışmalarının reformların yapıldığı bir dönem olarak akıllarda yer almaktadır. Özellikle barış dönemi ve Yirmisekiz Çelebi Mehmed Efendi'nin Fransa'ya elçi olarak gönderildikten sonraki çalışmalar Osmanlı'nın batı ile sosyal ve kültürel etkileşim içerisine girmesine imkân sağlamıştır.

Lale'nin İstanbul'a ilk gelişi ile ilgili IV. Murad ve IV. Mehmed dönemleri öne çıkar. İlk kez Avusturya'dan geldiği anlatılmaktadır. İbrahim Paşa'nın bazı lale yetiştirenlere ödüller verdiği ve birçok değişik ülkeden İstanbul'a lale geldiği belirtilmektedir. Hava sıcak olduğu zamanlarda lalelerin renklerinin solmaması adına beyaz örtü örtüldüğü, Paşa'nın çok sevdiği bir lale soğanı için tellallar çıkardığı, lale tüccarlığı yapmanın önemli bir meslek haline geldiği, lale açılışını izlemeye gidildiği ve o 1727 yılında İstanbul'da 839 çeşit lale yetiştirildiği söylenmektedir. Lale yetiştiriciliği ve ticareti o kadar önem kazanmıştır ki başçiçekçi ünvanlı bir atama yapılmış ve lale fiyatlarının kontrolü sağlanmaya çalışılmış bununla ilgili bir padişah emri çıkarılmıştır.⁴⁶

Bu dönemde yazarlar Lale yetiştiriciliğinin meşhur olduğunu, lalelerin özenle yetiştirildiğini, insanların benzersiz ve güzel renkli lale yetiştirme konusunda

⁴⁵ Özcan, 82.

⁴⁶ Altınay, 33.

yarıştıklarını belirtir. Hatta İbrahim Paşa'nın asafı adıyla bir lale yetiştirdiği de anlatılmaktadır.⁴⁷

1.2.1.LALE DEVRİ ÖNCESİNDE DURUM

Osmanlı tarihte sahip olduğu üstünlüğü kaybetmeye başladığında yeniden eski ihtişama ulaşma yönünde yapılabileceklerle ilgili bazı çevrelerce düşünceler öne sürülmüştür. Ordu, yönetim ve eğitim alanında bozulmalar kendini göstermekte idi. 1699 yılında imzalanan Karlofça Barış antlaşması ise artık bu parlak devrin bittiğinin resmen ilanı gibiydi. Çünkü bu anlaşma ile Osmanlı Devleti ilk kez yenik devlet olarak masaya oturdu ve yine ilk kez Osmanlı hâkimiyetinde olan büyük miktarda toprak gayrimüslim eline geçmiş oldu. Bu toprak kayıpları 1718 Pasarofça Antlaşması'na kadar devam etti.⁴⁸

II.Mustafa saltanatının ilk yıllarında ordunun başında savaşa katılmışsa da sonraları şeyhülislamlığa getirdiği hocası Feyzullah Efendi'ye olan güveni sonucu ona geniş yetkiler tanımıştır. Şeyhülislam dört oğlunun kazaskerliğe getirilmesini, akrabalarını devlet kademesinde iyi yerlere atmasını sağlamıştır. Hatta büyük oğlunun kendinden sonra şeyhülislam olması için padişah'tan ferman alarak diğer devlet ricalinin tepkisini çekmiştir.⁴⁹

Tarihi kaynaklar değerlendirildiğinde Karlofça Antlaşmasından sonra Osmanlının paylaşılma sürecinin de başladığı görülür. Avrupa devletleri bu tarihten sonra Osmanlının iç işlerine karışma hakkına sahip olduklarını düşünüyor ve kendi menfaatleri çerçevesinde hareket etmesini istiyordu.

1.2.2. SULTAN III.AHMED

1673 yılında dünyaya gelen III.Ahmed'in babası IV. Mehmed annesi Râbia Emetullah Gülnûş Sultan'dır. II. Süleyman tahta çıkarılınca babası ve abisi Mustafa ile birlikte

⁴⁷ Tan, 159.

⁴⁸ Bernard Lewis, Modern Türkiye'nin Doğuşu, Boğaç Babür Turna (çev.), Ankara: Arkadaş Yayınevi, 2011, 53.

⁴⁹ Tan,6.

Topkapı Sarayı'nda Şimşirlik Dairesi'ne gönderilmiştir. Ardından da Edirne'ye gitmiş amcaları II.Süleyman ve II.Ahmed'in ayrıca abisi II. Mustafa'nın saltanatı süresince de Edirne'de ikamet etmiştir. 1703 yılında meydana gelen Edirne Vakası ile Sultan II.Mustafa tahttan indirilince yine Edirne Vakasını ortaya çıkaranlar tarafından tahta geçmesi istenmiş o da bu vesile ile Sultan olmuştur.⁵⁰

Saltanatının ilk yıllarından itibaren devletin iç düzenini sağlamaya çalışmış ayrıca Rusya'ya savaş ilan etmiştir. Yine mora adasının Venedikliler 'den geri alınması ve Girit'te bazı kalelerin fethedilmesi de onun zamanında olmuştur. Ancak Damad Ali Paşa'nın Petervaradin'de şehid edilmesi ve Osmanlı ordusunun dağılması hem Avusturya hem de diğer ülkeler nazarında Osmanlı ordusunun itibarını zedelemiş hem de yeni hamleler için onları planlar yapmaya itmiştir. İbrahim Paşa'nın sadareti döneminde ise Pasarofça Antlaşması imzalanmış ve bir barış dönemi toparlanma süreci başlamıştır. Bu anlaşma ile aynı zamanda Sırbistan'da daha fazla toprak kaybedilmesinin önüne geçilmiş ayrıca Venedik ile ilişkiler düzenlenmiştir.⁵¹ Saltanatının son zamanlarına kadar devam eden bu barış ortamı İran ve Afganlılar ile olan mücadele ile bozulmuştur. Nitekim Sultan III.Ahmed'in tahttan indirilmesine Damad İbrahim Paşa'nın da öldürülmesine neden olan olayların en önemlisi Afganlılar karşısında kayıtsız kalınmasıdır. Yeni vergiler, asayiş düzeninin bozulması, işsizliğin yaygınlaşması gibi iktisadi sebeplerin eklenmesi ve bu durumda devlet idarecilerinin mesire eğlenceleri III.Ahmed döneminin sonunu kanlı bir isyanla getirmiştir.⁵²

28 Eylül 1730'da devlet erkânı Üsküdar'da iken görünürde Patrona Halil ve arkadaşları tarafından başlatılan fakat geride başka akıl hocalarının da bulunduğu bir isyan başlamıştır. İsyanın durdurulması mümkün olmayınca Sultan III.Ahmed kendi damadı Sadrazam Damad İbrahim Paşa ve onun damatları Mehmed ve Mustafa paşaları boğdurarak asilere isyanın durdurulması için teslim etmek zorunda kalmıştır. Bu olaydan bir gün sonra 1 Ekim 1730'da ise yine asilerin ısrarları ile tahtı yeğeni I. Mahmud'a teslim ederek oğulları ile birlikte Topkapı Sarayı'ndaki dairesine gönderilmiştir. Hayatının son altı yılını burada geçiren Sultan III.Ahmed 24 Haziran

⁵⁰ Münir Aktepe, III.Ahmed, İslam Ansiklopedisi, Cilt 2, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1989, 34.

⁵¹ Aktepe, 36.

⁵² Aktepe, 36.

1736 tarihinde 63 yaşında vefat etmiştir. Cenazesi Yenicami yanındaki Valide Turhan Sultan Türbesi'ne defnedilmiştir.⁵³

Sultan III. Ahmed saltanatı süresince yenilik hareketlerine önem vermiş devletin içinde bulunduğu durumu değiştirmek için çaba göstermiştir. Kendisinin sanata ve çiçeklere olan sevgisi saltanatının bir bölümüne Lale Devri diye bahsedilmesinden de anlaşılmaktadır. Tulumbacı Ocağı, matbaa, tercüme faaliyetleri, elçilerin yurtdışına gönderilmesi gibi üst düzey denilebilecek yenileşme ve değişiklik hareketlerine Sadrazamı İbrahim Paşa ile birlikte öncülük etmiştir.

III. Ahmed sanata, şiire ve hat sanatına ilgilisi olan bir padişahdır. Şiirlerini Necip mahlası ile yazan sultanın 1 mesnevi, 11 murabba, 38 gazel, 6 kıta, 5 matla, 3 şarkı, 7 mısra ve 1 müfred'ten oluşan divançesi mevcuttur.⁵⁴ Sultanahmet çeşmesi önündeki çeşme kitabesini bizzat kendisi yazmıştır. Bunun gibi bizzat yazdığı muhtelif yerlerde kitabe ve hat yazıları mevcuttur.⁵⁵

Tahttan indirildiğinde yeğeni I.Mahmud'a tavsiyelerini içeren bir şiir sunmuştur.

Hayr-endiş ey vücûd-ı kerîm
Kimseye itme kendini teslim

Hâcet eshâbına adâlet kıl
Fukarâ hâline ri'âyet kıl

Kimsenün inkısârını alma
Benüm itdüklerüme hem kalma

Sana şehzâdeler emânetdür
Lâyık-ı şân olan sıyânetdür

⁵³ Aktepe, 37.

⁵⁴ Enes İlhan, Lale Devrinde Gül Aşığı III.Ahmed (Necib) Hayatı, Sanatı ve Divançesi, Ankara: Gece Kitaplığı, 2016, 16.

⁵⁵ Aktepe, 37.

Da'imâ saltanatda var olasın
Ferr ü şevketle ber-karâr olasın

Eyliye bahtını küşâde Hudâ
Hayme-i ömrün ola pâ-ber-câ

Fer bulup necm-i baht-ı mes'ûdun
Ola meşhûr nâm-ı Mahmûdun⁵⁶

1.2.3.İSYANI HAZIRLAYAN ETKENLER

Ülkende hayat memat, içi içe kavruluyor
Yer kayıyor altımızdan ve gökler savruluyor
Odun ateş pahası on altına bir çekek
Kömürün tozunu bulan gözüne sürme çekecek
Buğday şöyle dursun halk arpayla deviniyor
Gözünde arpacık çıkanlar neredeyse seviniyor
Yakmaya ahalinin bir kangal mumu da yok
Yüreklerin yağı eriyip yanıyor çoktan da çok
Zurefa kahve diye nohut kavurup içmede
Sabun şöyle dursun, kil, altın diye geçmede
Oysa limanlar dolu zahireyle tahilla
Nedendir bu açlık, izahı zor akılla
Ases, bostancı, ulufeli ham tamaha kapılmış
Ellerinde sopa var, şimşir dalından yapılmış
Vergi diye çalınır kapımız üç günde bir
Ahali ile vergi, vekilharcın gözünde bir
İran'a sefer açtı vezir, hem asker saldı
Masrafı esnafla tüccarın sırtına kaldı
Çeşme yaptırdım, matbaa kurdum diyormuş
Muşkara'ya Nev-şehir ad koyup yurdum diyormuş
Matbaa tamam da kitap okumaya mum almamıştır

⁵⁶ İlhan, 27.

Çeşme iyi de el yıkamaya sabun kalmamıştır
Karnı aç iken kim sanat eserini getirir yada
Kim yol uğratabilir ki Şerefabad'a Mihrabad'a
İhtişamlı saraylar aç halkın kinini körükler
Acısını çoğaltır mazlumun minnetini sürükler
Yokluk ve fakirlik, ahlakı rafa koyuyor
Halkı da rüşvet ve karaborsa soyuyor
Memurlar türedi göz kapıda el değnekte
Rüşveti ve haramı afiyetle yemekte
İtiraz edeni kötekle sindirdiler
Sulh dediler amma refahı dindirdiler
Yerine eğlence koyanlar kendileri eğlendiler
Halkı soydu adamları her ne ki beğendiler
Vazife erbabı bıraktı görevini
Uçkuruna bağladı kapısını evini
Görse iki hatunu hemen ardınca revan
Dolanırlar çarşığı dükkan dükkan
Hünkarım, başlarsa bozgunculuk beride
Dostlarımız düşmanı bırakacak geride
Yoksulluk canlara hançer dayamışken
Gaflet idarecilerin gözünü boyamışken
Kaynadı fitne kazanı kadınlarımız azdı
Zevk u sefa alemleri, derken şarkıydı, sazdı
Bir de baktık aileler parçalandı çocuklar yetim
Dulların haline şimdi kim acıyacak kim
Veziriniz bir parça bizi dinlemek yerine
Kulak kabartmasaydı şair kasidelerine
Kullarınız bu gün haddimizi aşmazdık
Yolunuza belki de bunca yanaşmazdık⁵⁷

⁵⁷ İskender Pala, Lale Devri, İstanbul: İKÜ Yayınevi, 2013, 35, 36,37, 38.

İbrahim Paşa ile ilgili eleştirilerin başında devlet kademelerine akrabalarını yerleştirmesi gelmektedir. Öyle ki oğlu Mehmed Paşa ile yeğenleri Ali ve Mustafa Paşa birer sultan ile evlendiler. Yani kendisi, oğlu ve iki yeğeni sultan damadı oldu. Ayrıca büyük damadı Kaymak Mustafa Paşa Kaptanıderya, küçük damadı Mehmed paşa ise sadaret kethüdası olmuştur.⁵⁸

İbrahim Paşa'nın özellikle yenilikler kapsamında orduda bir düzenleme yapmak istediği de belirtilmektedir ki bu yeniçeriler tarafından hoş karşılanmayacaktır.⁵⁹ Ayrıca göreve geldiğinde yeniçeriler arasında sayım yaptırarak haksız maaş alanların maaşlarının kesilmesini sağlaması menfaatleri zedelenen yeniçeri içerisinde ve dışarıdaki grupların paşaya tavır almalarına, yeniçeri kahvehanelerinde paşa aleyhine konuşmalar yapılmasına, bu cüretin ileride daha kötü sonuçlar doğuracağı, paşanın yeniçerilerle ilgili olumsuz düşünceler sahip olduğu konularının gündeme gelmesine neden olmuştur.⁶⁰

Yine Ayasofya Vaizi İspirizade ve İstanbul Kadısı Zülali Hasan Efendi'yi görevden alması onların da Paşa'ya muhalif tavır almalarına neden oldu.⁶¹

İstanbul'da savaştan uzak, çiçekler arasında bir zarafet dönemi yaşanmaya başlansa da gereksiz harcama ve eğlence merakı da ortaya çıkmıştı. Bu anlayış imkânı olanlar arasında yarışa neden oluyor, olmayanlar için ise sorun teşkil ediyordu. Halk arasında bir toplumsal farklılık oluşmaya başlamıştı.⁶²

Halk nazarında devlete ve yöneticilere karşı bir huzursuzluk ortamı oluşmuştur. Ancak bu ortamın oluşmasının tek nedeni zevk ve eğlence anlayışına bağlamak eksik bir yorum olur. Medreselerden yetişen âlimlerin sadece dini konularda yeterlilik gösterdiği ve bazılarının bireysel çıkarlarını gözettiği görülmüştür. Halkın ön tabakasını oluşturan din adamları ve yeniçeriler yöneticiler üzerinde bir baskı unsuru oluşturmaya başlamıştır.⁶³

⁵⁸ Tan, 182.

⁵⁹ Tan, 184.

⁶⁰ Pala, 21.

⁶¹ Tan, 236.

⁶² Altınay, 50.

⁶³ Altınay, 81.

Rus-Osmanlı anlaşması sonucu İran'ın paylaşılmasından halk rahatsızlık duymaktaydı. Fakat Nadir Şah'ın İran'ın yönetimine geçmesiyle İran'da bir toparlanma süreci başlamış, devamında kaybedilen toprakların geri alınması gayretine girişilmiştir. Nadir Şah her iki devlete birden savaş açamayacağını düşünerek Ruslarla anlaştı ve Osmanlı'nın aldığı toprakları geri almaya başladı. Halkın huzursuzluğu ve İran'ın ele geçirdiği yerlerdeki Osmanlı askerlerine türlü işkenceler yapıldığı söylemleri artınca İran'a sefer ilan edildi. Üsküdar'a karargâh kuruldu ve Padişah da resmi törenle Üsküdar'daki karargâha katıldı.⁶⁴ Bu sırada muhalif çevrelerce askerlere zulüm yapıldığı devletin bu duruma sessiz kaldığı buna rağmen devlet ileri gelenlerinin eğlence ortamlarında vakit öldürdüğü şeklinde konuşmalar yayılmaktaydı.⁶⁵

1.2.4. PATRONA HALİL İSYANI

Küfür ile azanı

Eski düzen bozanı

At içine kaynasın

Kaldırılım kazanı

Asker bağı taşı olur

Yoluna yoldaş olur

Bir gün gelir baş olur

Kaldırılım kazanı⁶⁶

Veziri istemezük, kethüdayı istamezuk

Kaymakam yıldız olsa biz ayı istemezük⁶⁷

Lale Devri'nin sonunu getiren isyan 1730 yılında bir Perşembe günü başlarında Patrona Halil, Manav Muslu ve Kahveci Ali isimli kişilerin oluşturduğu 15-20 kişilik

⁶⁴ Tan, 238.

⁶⁵ Altınay, 81.

⁶⁶ Pala, 50.

⁶⁷ Pala, 66.

bir grup tarafından başlatılmıştır. Görünürde bunlar olsa da isyanın arkasında Ayasofya Vaizi İspirzade ile Zülali Hasan Efendi'nin de olduğu bilinmektedir.⁶⁸ İsyân tarihi Abdi Tarihi tam olarak 28 Eylül 1730 Perşembe olarak belirtir.⁶⁹ Zülali Hasan Efendi'yi öncesinde İstanbul Kadılığı'na İbrahim Paşa getirmiştir.⁷⁰ Diğer isyanın beyin takımını oluşturan bazı kimseler gibi o da görevden alınınca muhalif cepheye yer almıştır. Bu grup çarşı içerisinde ilerleyerek taraftar toplamış cebecilerden beşinci bölüğün kazanını ve bayrağının çıkararak isyanı başlatmışlardır. Katılanların kimi intikam duygusu kimi merak kimi de asilerden korkularından orada bulunmakta idi.⁷¹ İsyân sırasında devletin ileri gelenleri Üsküdar'daki ordugâhta idi. İstanbul'da yer alan Yeniçeri Ağası ve Sadrazam Kethüdası Mehmet Paşa isyanın ilk anlarında etkili olamamışlardır.

Yazar İskender Lale Devri'ni anlatan romanı Karte-i Matem'de isyancılar için 'Kavmi katrani ve taifei şeytani' tabirini kullanmaktadır.⁷²

İsyancıların şehirdeki bütün zindanlarda yer alan mahkûmları serbest bırakarak onları saflarına kattığı, isyanın başarıya ulaşması için kullandığı belirtilmektedir.⁷³

Patrona Halil ve beraberindeki isyancılar kısa sürede güçlenmiş ve karşılarına çıkacak bir kuvvet kalmamıştı. Olaylar durdurulamayınca Padişah isyancıların talepleri doğrultusunda Damadı İbrahim Paşa'yı, Kaptanıderya ve Kethüda'yı azletti. Bununla yetinmeyen isyancıların ısrarı sonucunda da kendi damadı İbrahim Paşa ve onun damatları Kaptanıderyâ Kaymak Mustafa Paşa ile Kethüdâ Mehmed Paşa'nın öldürülmesi emrini verdi. 1 Ekim 1730 (h.18 Rebûlevvel 1143) Cesetleri isyancılara teslim edildi. İsyancılar bu cesetlere işkence yapmış yerlerde sürümüştür.⁷⁴ Ceset parçaları Sultanahmet Meydanı'ndaki III.Ahmed çeşmesine bırakıldı. Bu vahim olay 1 Ekim 1730 Pazar gün olmuş, hemen ertesi gün ise asiler Sultan Ahmed'in tahttan çekilmesini istemişlerdir.⁷⁵ Damad İbrahim Paşa'nın Nevşehir'de yaptırdığı külliye

⁶⁸ Altınay, 86.

⁶⁹ Faik Reşit Unat, Abdi Tarihi, Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2014, 93.

⁷⁰ Tan, 200.

⁷¹ Altınay, 87.

⁷² Pala, 356.

⁷³ Pala, 423.

⁷⁴ Unat,52

⁷⁵ Unat, 96.

ait kitabelerin bir kısmını yazan şair Vehbi'nin Paşa'nın ölümü üzerine bir şiir yazdığı söylenmektedir.

Perşembe gün koptu büyük galebe
Otakların cümle oldu harebe
Leşimi çıkardı bilin araba
Uryan olup kaldığıma ağlarım

Onüç yıldır ben de ettim vezaret
Bunca evkaf yaptım etdim akaret
Layık mıdır bana bunca hakaret
Hakaretle öldüğüme ağlarım

Varım söylen oğlum giysun karayı
Çıraklarım gitsün beni arayı
Harap olsun Üsküdarın sarayı
Düşmanlara kaldığına ağlarım

Yaşa Sultan Mahmut tahtında yaşa
Fermanın yürüsün dağ ile taş
Öksüz kaldı oğlum Mehmet Paşa
Anın yetim kaldığına ağlarım

İmdat edin bana kırklar yediler
İbrahim Paşa'ya maktul dediler
Leşimi cümle köpekler yediler
Namazım kılınmadığına ağlarım ⁷⁶

1.2.5. LALE DEVRİ SONU

Patrona Halil İsyanı olarak tarihe geçen olay sonrası III.Ahmed isyancıların talepleri doğrultusunda tahtını yeğeni I.Mahmud'a bıraktı. I.Mahmud saltanatının ilk yıllarında

⁷⁶ Bilge, 107.

asilerin türlü isteklerine olumlu cevap vermek durumunda kalsa da daha sonra onlardan devleti kurtararak yeniden bir nizam kurmaya çalışmıştır. Her ne kadar devleti bu asilerden kurtarsa da bin bir zarafetle yapılan Sadabad'ı, lale bahçelerini ve sarayları kurtaramamış tahribatına göz yummak zorunda kalmıştır. İleriki dönemler göstermiştir ki yenileşme Osmanlı Devleti için kaçınılmazdır. Bu dönemde temeli atılan birçok yenilik faaliyetine devam edilmiş bazıları günümüzdeki modern kurumların başlangıcı sayılmıştır.⁷⁷

Lale Devri'ne ait ne varsa isyancıların hedefindedir. Şair Nedim'in de isyancılardan kaçmaya çalışırken çatıdan düşerek öldüğü veya atladığı söylenmektedir.⁷⁸

İsyancılar artık kendilerine göre atamalar yapıyor, padişaha isteklerini kabul ettiriyordu. Hatta bunların yanında Boğaziçi ve diğer sefahat yeri olarak nitelendirilen sarayların yıkımı için izin isteniyor. Padişah'ın ise sadece tahribata göz yumduğu ancak yıkım izni vermediği anlatılmaktadır. İleriki zamanda isyancılar Sultan Mahmud tarafından öldürtülerek cesetleri Bab-ı Humayun'da Sultan Ahmed çeşmesi önüne dizildi.⁷⁹

Damad İbrahim Paşa imar, sanat, edebiyat ve devlet düzeni anlamında çok başarılı işler yapmıştır. Ancak bu faaliyetlerini ve yenilik çalışmalarını devam ettirecek bir bilgi yerleşimini sağlayamamıştır. Bu da o dönemde yaşanan ve büyük gayretlerle oluşturulan yapıların yok edilmesi ile karşılık bulmuştur.⁸⁰

İsyandan sonra Damad İbrahim Paşa'nın mal varlığı 2004 kese ve 61 kuruştan oluşmaktaydı.⁸¹

Damad İbrahim Paşa Osmanlı yenileşme tarihine damga vurmuş bir isimdir. Lale devri sona erse de oluşturulan yenilik faaliyetlerinin bazıları devam etti. Bunların en önemlileri matbaa ve donanmadaki yeniliklerdir. Matbaanın kurucusu olan İbrahim

⁷⁷ Özcan, 84.

⁷⁸ Pala, 78.

⁷⁹ Mor Jokai, Kanlı Lale, Hüseyin Namık Orkun (çev.), İstanbul: Bayrak Matbaası, 2001, 59,70.

⁸⁰ Altınay, 66.

⁸¹ Altınay, 86.

Müteferika'nın isyandan öne İbrahim Paşa'ya bir rapor sunduğu belirtilmektedir. Sonrasında I.Mahmud'a sunduğu anlatılan bu raporda iyi düzenlenmiş bir idare sisteminin önemi, diğer ülkelerdeki yönetim biçimleri yer almaktadır.⁸²

1. 3. TARİHTEN GÜNÜMÜZE NEVŞEHİR

Nevşehir'in hem geçmişte hem de günümüzde en çok bilinen 'Kapadokya' isminin kaynağı hakkında çeşitli görüşler mevcuttur. Bu görüşlerden en çok bilineni bu ismin 'Güzel atlar ülkesi' anlamına gelen Farsça 'Katpatuka' sözcüğünden kaynaklandığıdır. Yine Yozgat sınırları içerisinde Kızılırmak'ın bir kolu olan Delice çayının eski isminin 'Kapadox' çayı olduğu ve ismin buradan kaynaklandığını düşünenler de mevcuttur. Bunların yanında Asur Kralı'nın oğlu Kapadoks'tan, Hitit tanrılarının isimlerinden türetildiği şeklinde görüşler de vardır.⁸³ Bazı kaynaklarda Nevşehir'in eski adının Nyssa olduğu söylene de bu ismin verildiği yerin Nevşehir olabileceği gibi veya Nar kasabasının da olmasının muhtemel olduğu belirtilmektedir. Osmanlı döneminde köy olan Muşkara isminin ise bölgede M.Ö. yaşayan Muşkiler'den kaynaklandığı aktarılmaktadır.⁸⁴

Nevşehir İli İç Anadolu Bölgesi'nde konum itibariyle ülkemizin tam ortasında yer alır. Konya kapalı havzasında bulunan Derinkuyu ilçesi dışında bütünüyle Orta Kızılırmak Havzası'na girmektedir. Yüzölçümü 5467 km²'dir. Kızılırmak Vadisi'nin güney yamacında kurulmuş olup rakımı 1150 m.'dir. Kayseri, Yozgat, Kırşehir, Niğde ve Aksaray illeri ile çevrilidir.⁸⁵

Kapadokya Bölgesi'ndeki Erciyes ve Hasandağı gibi dağlar jeolojik devirlerde aktif birer volkandı. Bu volkanların oluşturduğu tüfleri, sel suları ve rüzgârlar aşındırarak peribacalarını oluşturmuştur.⁸⁶

⁸² Lewis, 67.

⁸³ Nevşehir Valiliği, Nevşehir'in 50. Yılı, Nevşehir, 2004, 4.

⁸⁴ Nevşehir Valiliği, 4.

⁸⁵ Nevşehir Valiliği, Nevşehir İl Yıllığı, 1998, Ankara, 1999, 3.

⁸⁶ Nevşehir Valiliği, 4.

Nevşehir 20 Temmuz 1954 yılında 6429 sayılı kanun ile il olmuştur. Günümüz itibariyle Acıgöl, Avanos, Derinkuyu, Gülşehir, Hacıbektaş, Kozaklı ve Ürgüp olmak üzere 7 ilçesi mevcuttur.

Nevşehir

Gökte Samanyolu bir gümüş kemer
Nevşehir'in dingin gecelerine
Güvercin donuna giren periler
Erken tünler peribacalarına

Soyunmadan önce giysilerini
Hü hü diye kutlar birbirlerini
Hepsi bu cümbüşte alır yerini
Maniler yakarlar ecelerine

Görkemlidir Nevşehir'in kalesi
Erciyes'e sinyal verir kulesi
Nakış nakış bedir ayın şulesi
Bengisu aşılar goncalarına

Yeraltı şehrine in çık yedi kat
Uçurur sonsuza gizli bir kanat
Bu nasıl bir tılsım bu nasıl sanat
Çok akıl danıştım hocalarına

Avanos'ta testi yapan ustalar
Testi testi düşlerini besteler
Kozaklı'da şifa arar hastalar
Lokman Hekim olmuş nicelerine

Gülşehri'nin gamzelidir gülleri
Her güzeli gül çiçektir gül peri

İlgıt ılgıt esince aşkın yelleri
Arılar üşüşür yoncalarına

Ürgüp çarşıları çok albenili
Göreme Vadisi yutmuş dilini
Uçhisar uçurmuş perilerini
Gönül dağlarının yücelerine

Kurşunlu Cami’de Cuma salası
Bedenin gurbeti ruhun sılası
Bir gel geçirir mey içmenin cilasını
Selvi boylum denmez cücelerine

Nevşehirli Damat İbrahim Paşa
Laleyle yoğrulmuş nakşolmuş taşta
Tüfek patlatılmaz burda her kuşa
Doyulmaz Muşkara gecelerine

Bahattin Karakoç⁸⁷

1.3.1. OSMANLI HAKİMİYETİ ÖNCESİ NEVŞEHİR

Kapadokya Bölgesi tarih boyunca değişik milletlere ve devletlere ev sahipliği yapmıştır. Gerek coğrafi konumunun gerekse sahip olduğu toprak yapısının bu bölgenin tercih edilmesinde etkili olduğu düşünülmektedir. Yapılan çalışmalar, bölgede yerleşimin prehistorik dönem olarak da adlandırılan M.Ö. 5000-3000 yılları arasına tekabül eden zaman diliminde mevcut olduğunu ortaya çıkarmıştır. Nevşehir’e ait en eski yerleşim yerinin Gülşehir İlçesi’ndeki Civelek Mağarası olduğu tespit edilmiştir. Öyle ki burada yapılan çalışmalar sonucu Eski Tunç Çağı’na ve Asur Ticaret Kolonileri Çağı’na ait eserler bulunmuştur.⁸⁸ M.Ö. 3000-1750 yılları arasında ise bölgenin Asur Ticaret Kolonileri tarafından yönetildiği anlaşılmaktadır. Asurlu

⁸⁷ Nevşehir Valiliği, 142.

⁸⁸ Nevşehir Valiliği, 107.

tacirler Anadolu'da ticaret kolonileri kurmuşlardır. Yine Asurlu tacirler tarafından Anadolu'da ilk defa yazının görüldüğü, 'Kapadokya Tabletleri' adı verilen Asurca çivi yazısı ile yazılan ticari maddeler içeren metinler olduğu belirtilmektedir.⁸⁹ Asurluların ardından bölgede M.Ö. 1750-1200 yılları arasında Avrupa'dan gelerek Kapadokya'ya yerleşen Hititlerin hâkimiyeti görülür. Kapadokya Bölgesi'nde yer alan höyüklerde Hitit eserleri mevcuttur. Frigler'in Hitit İmparatorluğu'nu ortadan kaldırması sonucu Anadolu'da geç Hitit krallıkları meydana çıkmıştır. Kapadokya Bölgesi'nde ortaya çıkan geç Hitit Krallığı ise Tabal Krallığı olmuştur. Bu dönemde Nevşehir civarında Gülşehir, Acıgöl, Hacıbektaş ilçe sınırlarında Hitit Hiyeroglifi ile yazılmış kaya anıtları mevcuttur.⁹⁰ Geç Hitit döneminden sonra Frig egemenliğine giren bölge sırasıyla Medler ve Persler'in yönetimi altında bulunmuştur. Eski Pers dilinde Kapadokya Bölgesi 'Katpatuka' olarak adlandırılmaktaydı. Bu da 'cins atlar ülkesi' anlamına gelmekteydi. Zerdüşt olan Persler'in Erciyes ve Hasandağı'nı kutsal saydıkları söylenmektedir.⁹¹

Makedonya Kralı İskender'in Pers İmparatorluğu'na son vermesi sonucu Kapadokya'da Makedonyalılara karşı bir direnme meydana gelmiş eski Pers soylularından olan Ariarates, halkın desteği ile merkezi Kayseri olan Kapadokya Krallığı'nı kurarak bölgeye sahip çıkmıştır. Bu dönemde Kapadokya Krallığı'nın sınırları Yeşilirmak havzasına kadar ulaşmıştır. Krallık, İskender'in ölümüne kadar barış içinde varlığını sürdürmüştür. Sonrasında Makedonya Krallığı, ortasında yer alan başka bir bağımsız krallığının varlığından rahatsız olmuş ve Kapadokya Krallığı'nı topraklarına katmıştır. Her ne kadar bir süre sonra II.Ariarates Makedonyalılardan bölgeyi alarak Kapadokya Krallığı'nı yeniden kurmuş olsa da bölgeye yeni gelen ve yeni kurulan devletlerle sürekli mücadele etmek zorunda kalmışlardır. Sürekli yaşanan iktidar değişiklikleri, bölgede yaşanan mücadeleler, bölgenin sürekli istilaya uğraması krallığı ve halkı yormuş M.S. 17'de krallık Roma'ya bağlanmış sonrasında da Roma'nın vilayeti ilan edilmiştir.⁹² Bölge Romalılarının elinde iken ticari anlamda özellikle Kayseri merkezli olarak gelişme göstermiştir. Bu ekonomik ilerlemede

⁸⁹ Nevşehir Valiliği Turizm Geliştirme ve Tanıtım Vakfı Başkanlığı, Doğanın Mucizesi Kapadokya, Ankara, 1997, 15.

⁹⁰ Nevşehir Valiliği, 110.

⁹¹ Nevşehir Valiliği Turizm Geliştirme ve Tanıtım Vakfı Başkanlığı, 18.

⁹² Nevşehir Valiliği, Kapadokya Mevcut Durum Raporu, 2002, 15.

Ege'ye ulaşım sağlayan bir yolun yapılması önemlidir. Anadolu'da Hristiyanlığın yayılmaya başlaması ile de Kayseri dini bir merkez haline gelmiş, ilk Hristiyanlar şehirlerden köylere göç etmeye başlamıştır. Bu arada manastır hayatı yaşamak isteyenler Nevşehir civarındaki kayalıkları keşfetmiş ve buralarda yaşamaya başlamışlardır.⁹³

Roma İmparatorluğu'nun ikiye ayrılmasıyla Kapadokya doğal olarak Doğu Roma (Bizans) sınırları içerisinde kaldı. Bizans döneminde Kapadokya dini merkez olma özelliğini korumuştur. Kaya kiliselerinin ve manastırların kurucusu Aziz Basil, Nissalı Gregory ve Naziruslu Gregory gibi büyük azizler Kapadokyalı'dır.⁹⁴ 7. yy'da Sasaniler ve Bizanslılar arasında Kapadokya merkezli savaşlar olmuştur. Bu karışık dönemlerde düz yerlerde yaşayan insanlar (Derinkuyu, Kaymaklı) yeraltı şehirlerine, dağlık yerlerde olanlar ise kaya oyma evlere sığınmışlardır.⁹⁵ Hz. Osman Sasanilere'e son verince bölge Arap ve Emevi akınları ile karşılaşmıştır. Bölgede, Büyük Selçuklu hükümdarı Alparslan'ın 1071 Malazgirt Savaşı ile Bizans'ı yenerek Anadolu'da yeni bir devrin başlamasını sağlayana kadar kısa süreli el değiştirmeler ve akınlar olsa da Kapadokya Bizans'ın himayesinde kalmış Hristiyan mezhep çatışmaları dâhil birçok karışıklığa şahitlik etmiştir.

Selçuklular tarafından Malazgirt Savaşı'nda bölge ele geçirildikten sonra Kapadokya'da Türk yerleşimleri başlamıştır. Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın ölümü üzerine Büyük Selçuklu Devleti içinde meydana çıkan iktidar kavgaları sırasında 1075 yılında Kapadokya'nın da sınırları dâhilinde olan Anadolu Selçuklu Devleti Kutalmışoğlu Süleyman Şah tarafından kurulmuştur. Bu zamanlarda Kapadokya Bölgesi bir ticaret yol güzergâhı olarak kullanılmıştır. Anadolu Selçuklu Devleti 1243 Köseadağ savaşında Moğollar'a yenilince bir nevi idare Moğollar'ın eline geçmiş Moğol valileri Sultan kadar yetkili olmuşlardır. Bu tür idari problemler sonucu Anadolu'nun değişik yerlerinde Osmanlılar, Karamanlılar, Germiyanoğulları gibi Anadolu beylikleri kurulmuştur.⁹⁶ Nevşehir ve civarı bir dönem Moğol valisi Timurtaş tarafından yönetildi. Karamanoğulları tarafından ele geçirildikten sonra,

⁹³ Nevşehir Valiliği Turizm Geliştirme ve Tanıtım Vakfı Başkanlığı, 20.

⁹⁴ Nevşehir Valiliği, 17.

⁹⁵ Nevşehir Valiliği, 21.

⁹⁶ Nevşehir Valiliği, 15.

Karamanoğulları ve Osmanlılar arasındaki mücadeleye sahne oldu. 1398'de Yıldırım Beyazıt devrinde Osmanlı hakimiyetine girse de Osmanlılar'ın bölge üzerindeki hâkimiyeti uzun sürmedi ve bir süre sonra 1402 Ankara Savaşı sonrasında Timur bölgeyi yeniden Karamanoğulları'na bıraktı. Timur'un Anadolu'dan ayrılması sonucu bölgenin bir kısmı Dulkadiroğulları idaresine girdi. Nihayetinde 1468 yılında Fâtih Sultan Mehmed döneminde hem Karamanoğulları hakimiyetinde olan alan hem de Dulkadiroğulları'nın idaresindeki alan Osmanlı Devleti bünyesine dâhil oldu.⁹⁷

1.3.3. MUŞKARA'NIN NEVŞEHİR OLMA SÜRECİ

Osmanlı Devleti zamanında Muşkara isimli Ürgüp'e bağlı bir köy olan Nevşehir, Damad İbrahim Paşa'nın köyünü geliştirme çalışmalarına başladığında onsekiz hane idi.⁹⁸ Muşkara Lale devrinde Damad İbrahim Paşa'nın imar faaliyetleri sonucunda yeni şehir anlamına gelen Nevşehir ismiyle anılmaya başlanmıştır. Ayrıca Osmanlı kayıtlarında ve bazı yazışmalarda Nevşehir-i Dilârâ isminin geçtiği görülmektedir.⁹⁹ Nevşehir ismi bizzat Damad İbrahim Paşa tarafından verilmiş olup Farsça ve İngilizce'de 'nev- new' yeni anlamına gelen ön ek ile yenişehir manasındadır.¹⁰⁰

Muşkara köyü Uçhisar Nahiyesi'nin köylerinden olup bu nahiye ise Ürgüp Kazasına, Ürgüp Kazası ise Niğde Sancağı'na bağlıdır. İlk zamanlarda çoğunluğu gayrimüslim olan 105 erkek nüfus ve 86 hane olduğu belirtilmektedir.¹⁰¹ Damad İbrahim Paşa döneminde 18 hane olduğu değerlendirilirse Muşkara'nın tersine bir gelişim süreci yaşadığı söylenebilir.

Muşkara köyünde Selçuklu hakimiyeti zamanında yapıldığı değerlendirilen bir kale vardır. O zamanlarda köyün güvenliği için yapıldığı düşünülen kale Muşkara'nın en hakim tepesindedir. Gerek Damad İbrahim Paşa'nın külliyeyi yaptırdığı alan gerekse kalenin yeri değerlendirildiğinde Muşkara'nın merkezinin bu bölge olduğu anlaşılmaktadır. Mevcut kale civarında ve altında 2013 yılında başlatılan toplu konut

⁹⁷ İlhan Şahin, Nevşehir, İslam Ansiklopedisi, Cilt 33, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2007, 64.

⁹⁸ Nevşehir Valiliği, 24.

⁹⁹ Şahin, 64.

¹⁰⁰ Nevşehir Valiliği, 4.

¹⁰¹ Şahin, 65.

çalışması esnasında odalar ve tünellerle çevrili bir alan bulunmuş bunun üzerine toplu konut çalışması durdurularak mevcut tarihi kentin günyüzüne çıkarılma çalışmalarına başlanmıştır. Keşfedilen yeraltı şehri büyüklüğünün 460 bin m² olduğu tahmin edilmektedir. Çalışmalar halen devam ediyor.¹⁰² Bu veriler değerlendirildiğinde ise kalenin Selçuklular döneminden daha önce de var olabileceği ancak Selçuklular döneminde yenilendiği görüşü de sunulabilir.

Muşkara'yı mevcut köy durumundan kasabaya çeviren gelişme Damad İbrahim Paşa'nın sadrazam olması ile başlamıştır. Köyü ile bağlarını koparmamış olan paşa doğduğu yere eserler yaptırmış ve bir merkez olması yönünde çaba sarf etmiştir. Aslında Muşkara köyü de konumu itibari ile gelişmeye oldukça müsaittir. Çevre illeri birbirine bağlayan bir uğrak yeri olma düzeyinde idi. Sultan III.Ahmed çok sevdiği damadına bir hattı hümayün ile Muşkara köyünü hibe etti. Ardından Damad İbrahim Paşa kendi vakfiyesi olarak köyünü imar etmeye başladı. Muşkara merkezine cami, medrese, sıbyan mektebi, hamam, kervansaray, çeşme ve dükkânlar yaptırdı. Yeni yapılan bu yerler sayesinde Muşkara adeta köy görünümünden çıkmış bir şehir özelliği kazanmıştı. Buna uygun olarak 1725 yılında Nevşehir adını aldı. İstanbul'dan gelen bir emirle ismini alan şehir, yazışmalarda bu şekilde anılmasına hükmeden bir de fermana sahiptir.¹⁰³

Karaman Valisi'ne ve Niğde Sancağı Mutasarrıfı'na ve Niğde, Nevşehir ve Konya Kadılarına hüküm ki,

Niğde Sancağı'ndaki Muşkara kasabasında Veziriazam ve muhterem damadım olan İbrahim Paşa tarafından Allah ve Resulü rızası için cami, medrese, okul, han, dükkanlar ve hamam yaptırılmıştır. Bu şekilde gelişen kasabanın isminin de değiştirilmesi gerekmektedir. Bundan sonra bu kasaba "Muşkara" yerine "Nevşehir" adıyla anılsın ve Defterhane-i Amire'deki kayıtlar da bu şekilde değiştirilerek Başmuhasabe, Mevkufat ve Haremeyn bürolarına gerekli evraklar gönderilsin. Artık bu kasabaya "Muşkara" denilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Görev ve yetki sahanızda

¹⁰² Jennifer Pinkowski, Kapadokya'da Devasa Yeraltı Kenti Bulundu:

<http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/kesfet/kapadokyada-devasa-yeralti-kenti-bulundu/2445>, 15 Ağustos 2019, 1.

¹⁰³ Şahin, 65.

yaşayan tüm insanlara bunu ilan edin ve duyurun. Bundan böyle bu kasabayla ilgili yazışmalarda zinhar “Muşkara” yazılmayıp “Nevşehir” yazılması emrim olmuştur. Bu emr-i şerifime uygun şekilde amel ve hareket ederek aykırı davranışlardan kaçın. Bu emrimi Konya, Niğde ve Nevşehir mahkemelerindeki sicil defterlerine kaydedin. Ayrıca uyarılması gerekenlere tenbihte bulunun. Bu konuda olabilecek aykırı davranışlara müsaade etmeyin. 12-21 Haziran 1726¹⁰⁴

Bu fermanın üzerinden 1 yıl geçmeden de Nevşehir kaza haline getirilmiştir. Nevşehir’in kaza haline getirilmesini emreden ferman incelendiğinde külliye yapılış amacı açıklanmış ve her türlü şehirleşme ve geliştirme çalışmaları talimatlandırılmıştır.

Nevşehir kadısına hüküm ki,

Devletin dayanağı ve düzenleyicisi olan büyük generalim, veziriazamım ve muhterem damadım İbrahim Paşa, “İnsanların en hayırlısı diğer insanlara faydalı olandır.” hadisi-i şerifine inanmış bir kişi olarak daima hayır ve hasenat işleriyle uğraşmaktadır. Kendisi “Allah’a ve ahiret gününe inaniyorsanız mescidleri imar ediniz.” ayeti gereği İstanbul’da ve başka yerlerde camiler, medreseler, imaretler ve diğer hayır eserleri inşa ettirmektedir. Bundan başka kendisi “Vatan sevgisi imandandır.” düsturu gereği doğum yerleri olan Nevşehir’de bir cami-i şerif ve hamam yaptırmıştır. Memleketini çok seven İbrahim Paşa, Nevşehir’e bir kale yaptırmış ve sur dışındaki Aşağı Mahalle’ye yerleşenler için de cami, imaret, medrese, okul, hamam, han ve dükkanlar inşa edilmesini istemiştir. Allah’ın yardımıyla Nevşehir kasabası gündün güne büyümektedir. Veziriazamın çabaları sonucu büyük bir şehir meydana gelmektedir. Yaptırdıkları medrese için müderris tayin ettikleri Konevî Çelebi Efendi de, zamanımızın en önemli alimlerindedir. Bu medrese, Anadolu’da olan talebelerin gelip ilim öğrenecekleri ve barınabilecekleri bir yerdir. Bunun dışında Ürgüç kasabası kazanın uç kısmındadır. Oysa Nevşehir kazanın merkezinde ve orta bölgesindedir. Bu nedenle Nevşehir’de bir mahkeme kurulsun ve bundan sonra kadılar Nevşehir’de

¹⁰⁴ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Asafî Divan-1 Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d), 133/831, L. 1138/12-21 Haziran 1726, Nevşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 23.

otursun. Halkın alış-verişi için de Nevşehir’de haftada iki gün pazar kurulsun. Nevşehir’de oturacak kadılar bir daha Ürgüp’te kalmasin ve burada artık pazar kurulmasin Kazanın tüm davalarına Nevşehir’de bakılsın. Nakibüleşraf, kethüda ve yeniçeri serdarı gibi yöneticiler de Nevşehir’de kalsınlar. Çevre bölgelerden Nevşehir’e yerleşmek isteyenlere de kesinlikle engel olunmasin. Gelip istedikleri gibi yerleşsinler. Şehir halkı, belirlenen vergiler dışındaki tüm vergilerden muaf olsun. Bu şehre diğer vezirler, beylerbeyiler ve beyler tarafından asla müdahale edilmesin. Şehrin güvenliği tam olarak sağlansın ve işleri düzenli bir şekilde görülsün. Buranın gelişmesi ve kalkınması, çevresindeki kasaba ve köylerin de gelişmesine katkıda bulunacaktır. Bura halkının rahatı ve refahı, Allah’ın izniyle güzel bir netice verecektir. Gönderdiğim bu emre göre hareket edilsin ve bir sureti de sicil defterine kayd edilsin. Saltanatta kaldığım süre boyunca bu şehrin kalkınması için gereken yapılsın. Bu konuda en ufak bir kusur gösterilmesin. 14-23 Mart 1727¹⁰⁵

Paşa doğduğu köyü sadece inşaat faaliyetleri ile şenlendirmekle kalmamış bölge için bir merkez olması için gayret sarfetmiştir. Kaza merkezi olduğu için Ürgüp’te bulunan kadının bundan böyle Nevşehir’de durması ve davalarına da buradan bakması sağlandı. Paşa’nın Nevşehir’in gelişimi için gerçekten çok özenli bir göç, nüfus politikası izlediği de gözlemlenir. Şehrin nüfusunun artırılması buraya yerleşmenin tercih edilebilir olması için vergi muafiyeti getirilmiştir. Konar göçer durumunda olanların yeni kurulan bu şehre yerleşmesi adına çalışmalar yapıldı. Bazı aşiretlerin Nevşehir’e yerleştirilmesi için karar alındı. Yerleşecek olan aşiretler seçilirken de belirli bir gelirden olması okuma yazma bilenlere sahip olması gibi nitelikler aranmış olup yerleşenlerin en seçkin olarak nitelendirilebilecek olanların merkeze diğerlerinin ise köylere iskânı sağlanmıştır. Yerleşen gruplara ev yapabilmeleri için arsalar verilmiş yeni iskân alanları oluşturulmuştur.¹⁰⁶ Bütün bu çalışmalar olumlu sonuç vermiş Muşkara köyü kısa süre içinde adına yakışır şekilde yepyeni bir şehir olarak ortaya çıkmıştır.

¹⁰⁵ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Asafi Divan-1 Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d), 134/32, R. 1139/14-23 Mart 1727, Nevşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 44.

¹⁰⁶ Şahin, 65.

1.3.3. GÜNÜMÜZE KADAR NEVŞEHİR

Cumhuriyetimizin kuruluş döneminde Nevşehir’de önemli bir askeri ve siyasi olaya ait kayıt bulunmamaktadır. 1919 yılında gerçekleştirilen Sivas Kongresi’ne Dellalzade Osman Efendi’nin Nevşehir delegesi olarak katıldığı bilinmektedir. Kongrede, Anadolu ve Rumeli Müdafa-i Hukuk Cemiyeti kurulmasına ilişkin karara istinaden Avanos’ta cemiyete ait bir şube kurulmuştur. Yine milli mücadele döneminde 22 Aralık 1919’da Mustafa Kemal Atatürk Hacıbektaş ilçesine gelerek burada Hacı Bektaşî Veli tekkesi şeyhleri ile görüşmüş milli mücadele için onların da desteğini almıştır.¹⁰⁷

Daha önce de belirtildiği üzere Osmanlı Dönemi’nde Nevşehir, Karaman Vilayetinin Niğde sancağına bağlı kaldı. Cumhuriyet’in ilanından sonra da 1924 yılındaki idari düzenlemeler ile Niğde Vilayet olunca Nevşehir’de Niğde ‘ye bağlı bir ilçe oldu. Ardından 1954 yılında Kırşehir vilâyetinin kaldırılmasına ve Nevşehir kazasında (Nevşehir) adıyla yeniden bir vilâyet kurulmasına dair Kanun ile 20 Temmuz 1954 yılında il olmuştur.¹⁰⁸

Nevşehir köy olduğu zamandan itibaren mevcut iklim koşulları ve diğer coğrafi etkenler ile tarım merkezi olmuştur. Üzüm bağları ve bahçeler için uygun koşullara sahiptir. Her ne kadar yeni şehir olma sürecince ticari faaliyetler açısından zenginleşse de zamanla ticaret de tarım üzerine yoğunlaşmıştır. Cumhuriyet döneminde ise şehirde içki fabrikaları kurulmuştur. Yine tekstil alanında faaliyet gösteren bir fabrika da şu an mevcut olmasa da uzun süre faaliyet göstermiştir. Günümüze yaklaşıldığında turizm faaliyetlerinin arttığı ve keşfedilen doğal güzellikler sayesinde iş alanlarının bu sektörde yoğunlaştığı bilinmektedir.

¹⁰⁷ Nevşehir Valiliği, 18.

¹⁰⁸ Kırşehir vilâyetinin kaldırılmasına ve Nevşehir kazasında (Nevşehir) adıyla yeniden bir vilâyet kurulmasına dair Kanun, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc037/kanuntbmmc037/kanuntbmmc03706429.pdf, 12 Ağustos 2019, 1.

1927 nüfus sayımında 13.454 nüfusa sahip olan Nevşehir'in 1955 tarihinde yapılan sayımdaki nüfusu 16.799'dur. 2018 yılına ait Nevşehir toplam nüfusu ise 298.339'dur.¹⁰⁹

1.3.4. NEVŞEHİR'DE YER ALAN DİĞER ÖNEMLİ ESERLER

Nevşehir'de eski dönemlerde merkezi yerleşim olmadığından tarihi eserler ve mekanlar çevre ilçelerine dağılmıştır. Roma dönemi ve sonrasına ait büyük-küçük onlarca kilise ve manastır bulunmaktadır. Yapılan araştırmalar bölgede yoğun bir Hristiyan gurun yaşadığı ve adeta bir dini merkez olarak kullanıldığı, kayadan oyma yerlerde manastır hayatı yaşandığı bulgularına dikkat çekmektedir. Yine bölgede inziva hayatı yaşayanların peribacalarını oyarak yerden yüksekte, dünyevi hayattan uzaklaşmak amacıyla peribacaları içine yaptıkları odaları kullandıkları belirtilmektedir. Ayrıca belirli dönemlerde genellikle güvenlik amacı ile kullanılan yeraltı şehirleri yapılmıştır. Yakın zamana kadar mevcut yeraltı şehirlerinin en büyüğü 7 kat olarak inşa edilen Derinkuyu yeraltı şehir idi. Ancak 2013 yılında Nevşehir merkez kale civarında keşfedilen ve gün yüzüne çıkarma çalışmalarına günümüzde de devam edilen yeraltı şehri mevcut keşfedilenlerin en kapsamlısıdır. Bunların yanında yine Kaymaklı, Özlüce, Özkonak, Mazı, Acıgöl ve Tatların'de yeraltı yerleşimlerine rastlanmıştır.¹¹⁰

Damad İbrahim Paşa veziriazam olduktan sonra Nevşehir'in yanında Ürgüp'te de çeşmeler yaptırmıştır. Ayrıca bu çeşmelerin kitabelerini de Nedim, Şakir, Vehbi gibi ünlü şairlere yazdırmıştır. Ürgüp'te aşağı Pazar yerinde, hükümet konağı önünde, gez mahallesinde, aşağı dere mahallesinde, bedrettin mahallesinde, temenni mahallesinde, Esad Ağa ve Davud Ağa mahallelerindeki çeşmeler İbrahim Paşa'nın Ürgüp'te bulunan eserleridir. Temenni mahallesindeki çeşmenin kitabesindeki 'Getürdi belde-i Ürgüp'ün on mahline ab' kısmından anlaşıldığına göre Ürgüp'te on adet çeşme yaptırmıştır.¹¹¹ Külliye 'den önce Damad İbrahim Paşa Nevşehir'de Muşkara halkının namaz kılmak için camileri olmadığı gerekçesiyle bugün Kaya Cami adıyla bilinen

¹⁰⁹TÜİK İl Nüfus Göstergeleri, <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr>, 13 Ağustos 2019, 1.

¹¹⁰ Nevşehir Valiliği Turizm Geliştirme ve Tanıtım Vakfı Başkanlığı, 114.

¹¹¹ Ahmet Refik Altınay, Damad İbrahim Paşa Döneminde Ürgüp ve Nevşehir, Ankara: Ürgüp Belediyesi Kültür Yayınları, 2005, 10.

camii ile bir de hamam yaptırmıştır. Yine Nevşehir’de mevcut buluna kaleyi tamir ettirmiş, kalenin aktif olarak kullanılması için görevliler tayin ettirmiştir.

Ürgüp ilçesine bağlı Damsa köyünde Karamanlılar dönemine ait Taşkınpaşa Camii ve Taşkınpaşa Medresesi bulunmaktadır. Yine Nevşehir Hacıbektaş ilçesinde Horasan’dan gelerek Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslamiyetin Anadolu’da yayılması için çalışan Hacı Bektaşî Veli tarafından eski adı Sulucakarahöyük olan Hacıbektaş’ta kurulan bir tekke bulunmaktadır. 1925 yılında diğer tekke ve zaviyeler ile birlikte kapatılan tekke, 1964 yılında müze olarak düzenlenerek ziyarete açılmıştır.¹¹² Avanos ilçesinde 13. yy. Selçuklu dönemine ait Saruhan Kervansarayı ve Alaaddin Camii mevcuttur. Osmanlı dönemine ait Nevşehir’in Avanos ilçesine bağlı Özkonak Beldesi’nde de Yavuz Sultan Selim’in 1514 yılındaki doğu seferi sırasında inşa edildiği söylenen bir köprü bulunmaktadır.¹¹³ Nevşehir’in Gülşehir ilçesinde ise 1779 yılında yapılan Karavezir Silahtar Seyyid Mehmed Paşa tarafından yaptırılan Kazavezir Camii bulunmaktadır.

¹¹² Nevşehir Valiliği, 166.

¹¹³ Nevşehir Valiliği Turizm Geliştirme ve Tanıtım Vakfı Başkanlığı, 24-61.

İKİNCİ BÖLÜM

NEVŞEHİR DAMAD İBRAHİM PAŞA KÜLLİYESİ

2.1.KÜLLİYE’NİN GENEL TANITIMI

Muşkara köyü için Damad İbrahim Paşa Külliyesi oldukça önemli bir yere sahiptir. Merkeze yerleştirilen bu eser etrafında yani oluşacak olan şehrin sosyal ve kültürel ihtiyaçlarını içinde barındırmaktadır. Külliye’nin yapımına 1726 yılında başlanmış 1727 yılında tamamlanmıştır. Osmanlı devleti zamanında Anadolu’da yapılan en önemli eserlerdendir. Külliye tamamlandıktan sonra Muşkara köyü şehir olmuştur. Külliye’nin arsası arazi sahiplerinden satın alınmış, Mimarbaşı Mehmet Ağa İstanbul’dan külliye’nin yapımı için gönderilmiştir. İbrahim paşa Muşkara’ya giderken Gebze’deki Çoban Mustafa Paşa Külliyesi’nin incelenmesini istemiştir.¹¹⁴

Külliye’nin bölümlerinin hepsinde Lale Devri’nin ünlü şairleri Nedim ve Seyyid Vehbi tarafından yazılmış ve İstanbul’dan gönderilmiş kitabeler mevcuttur.¹¹⁵

2.2.KÜLLİYENİN YAPILIŞI

İbrahim Paşa Muşkara’ya külliye yaptırmadan önce şehrin güvenliği için gereken tedbirleri almıştı. Bu inşaatın Muşkara’nın mevcut yerleşiminin aşağı kısmında harman yerlerine yapılması kararlaştırılmıştı. İbrahim Paşa cami ve külliye’nin herkesin beğeneceği şekilde ve diğer vezirlerin yaptırdığı külliyelerden eksik olmamasını istiyordu. Bu sebeple Başmimar Mehmed Ağa’ya verdiği talimatta öncelikle Gebze’ye gitmesini orada Mustafa Paşa tarafından yapılan cami, medrese,

¹¹⁴ İlkur Aktuğ Kolay, Damad İbrahim Paşa Külliyesi, İslam Ansiklopedisi, Cilt 8, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 1993, 447.

¹¹⁵ Kolay, 447.

imaret ve mektebi inceleyerek taslak resimlerini yapmasını istemiştir. Yine mimarbaşına yapılacak inşaatların İstanbul'da yapılmış olan cami, hamam ve imaretler ile eşdeğer özellikte olmasını, taşradır diye söz konusu yapıların özensiz ve gösterişsiz yapılar olarak inşa edilmemesini emretmiştir.¹¹⁶ Damad İbrahim Paşa doğduğu köyüne yapılacak olan külliye'nin bütün detayları ile ilgilendiği ve bununla ilgili devrin en önemli mimar şair ve ustalarını görevlendirdiği bilinmektedir. Lale Devri mimarbaşı yapım için görevlendirilmiş, kitabeler ise devrin en ünlü şairleri tarafından yazılmıştır. Caminin her detayı ile özellikle ilgilenilmiştir. Örneğin önceden yaptırdığı caminin kubbe ve minaresinin kurşunla kaplanması ile ilgili bir padişah emri mevcuttur. Bu emirle eserlerinin güzel görünmesi için devletin en üst makamlarının gayret sarf ettiği görülmektedir.

Nevşehir'de binâ emini Mustafa -zîde mecduhu-ya hüküm ki,

Nevşehir'de Yukarı Mahalle'de devletin dayanağı ve düzenleyicisi olan büyük generalim, veziriazamım ve muhterem damadım İbrahim Paşa tarafından Allah rızası için yaptırılan cami-i şerifin kubbesi kurşunla kaplanmadığı gibi minaresinin külâhı da taştan yapılmıştı. Caminin bu şekliyle çok da güzel ve latif olmadığı bildirilmektedir. Bu nedenle kubbe ve minare külâhı kurşunla kaplansın. Her ikisine de yıldızlı alemler konulsun. Caminin içinde veya dışında gereken yerleri tamir edilsin. Yeniden yapılacak kısımların masrafları için ayrı bir defter tutulsun. 17-26 Ekim 1727¹¹⁷

İbrahim Paşa külliye'ye ait eserleri en ince ayrıntısına kadar takip ediyor, bunlarla ilgili çalışmaları da yakinen takip ediyordu. Külliye eserlerinden ilk olarak cami tamamlanmıştır. İbrahim Paşa Lale Devri'nin en güzel saray ve yalılarını inşa eden Serkiz Kalfa'yı da külliye'ye ait yapımı tamamlanan kısımların kontrolü için Nevşehir'e göndermiştir.¹¹⁸

¹¹⁶ Altınay, 35.

¹¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Asafi Divan-1 Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d), 134/774, 1-10 Ra. 1140/17-26 Ekim 1727, Nevşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 81.

¹¹⁸ Altınay, 46.

Külliye'deki eserler ve özellikle de cami, mimari açıdan klasik Osmanlı külliyesi özelliklerini taşısa da Lale Devri süslemelerinin en güzel örneklerini bünyesinde barındırmaktadır.

2.3.KÜLLİYE'NİN BÖLÜMLERİ VE KİTABELERİ

Damad İbrahim Paşa Külliyesi cami, kervansaray, hamam, medrese, sıbyan mektebi, imaret, ve iki adet çeşmeden müteşekkildir. Külliye'nin genel yerleşimine bakıldığında cami doğuda, medrese, sıbyan mektebi ve imaret batıda, hamam ise kuzeyde yer almaktadır. Kervansaray ise cami avlusunun tam altına gelecek şekilde yerleştirilmiştir.¹¹⁹ Caminin ana girişi cami girişinin karşısında yer alan ana kapıdandır. Ayrıca medrese girişi karşısında ve güney duvarda iki adet giriş kapısı daha mevcuttur.

Cami ana girişteki Nedim tarafından yazılan kitabenin anlamı şu şekildedir:

Cihanın hakamı yüksek iradeli Sultan Ahmet ki o
Cihanda Allah'ın gölgesi şanına sahiptir.

Allah bütün padişahlar içinde, o temiz zatı üstün kılmıştır.

Hazreti Allah Ona iyilik lütfedip vermiştir.

O kutlu padişahlar padişahı ki bu rütbeye yaraşır.

Oysa yüce hüma kanadı süpürücüsü

O dünyanın yedi bölgesinin hükümdarıdır ki onun

Bir vezir ile halen devletinde düzen vardır.

Saygı değer, şerefli vezir olan Sadrazam

Yani cevheri cömertlik ve bağışlama olan İbrahim Paşa

Köşe bucak ufakları bayındır hale getirdi.

Bir eserle her semte kıymet ve şeref kazandırdı.

¹¹⁹ Kolay, 447.

Özellikle, bu yüce Nevşehir'i dahi
Eserleri her tarafi güzel ve iç açıcı etti
Bu ışıklı ulu camiyi yaptırarak

Bu güzel şehrin değeri doğrusu yükseldi
Büyüce camii meleklerle mekan oldukça
Yüce Allah banisini korusun.

Bu mısra ile Nedim bitiş tarihini söyledi
İbrahim Paşa bol ışıklı camii inşa etti. (1140) (1728)¹²⁰

2.3.1.CAMİ

Külliyenin en önemli yapısı olan cami, 88 m. boyunda, 44 m eninde dikdörtgen bir avlu içerisinde yer almaktadır. Cami'nin halk arasındaki ismi Kurşunlu Camii'dir. Cami girişi için 3 kapı mevcuttur. Ana girişe ek olarak güney duvarda bir kapı ve külliye ait diğer yapıların olduğu medrese ve imaret tarafından giriş için de ayrıca bir kapı mevcuttur. Cami içerisine girişe ait kapı tarafında sekizgen yapıda bir şadırvan mevcuttur. Caminin yapımında Nevşehir yöresine özgü taş kullanılmıştır. Cami halen aktif olarak kullanılmakta ve Nevşehir'in merkez camisi olma özelliğini korumaktadır. Kalabalık cemaate sahip olması, çarşısı merkezine yakın ve ulaşılabilir olması gibi nedenlerle cenazelerin birçoğu Kurşunlu camisinde kılınmaktadır. Kurşunlu camiinin yakınına yapılan ve henüz inşaatı bitmeyen yeni bir külliye olsa da tarihin izlerini taşıyan Kurşunlu camiinin önemini koruyacağı değerlendirilmektedir.

Seyyid Vehbi tarafından yazılan cami ana giriş kapısı üzerindeki kitabenin anlamı şu şekildedir:

"Şerefle Ulu Sultan Ahmet Gazi Han ki
Heybetli binayı kalıcı olan mimar (Allah) yaptı
Müslümanların lideri ki iyi huyları kendinde toplamıştır.

¹²⁰ Hasan Ünver, Damat İbrahim Paşa ve Nevşehir, İstanbul: Deva Matbaacılık, 2017, 97.

Uyulan Allah biliminde bulunanı her devlet yaptı
Taht ülkesine benzeri ne geldi ne de gelecek zira ki
Onun yaptığı hayrı ne sonrakiler ne de öncekiler yaptı

Zamanın o şahlar şahı soyluların özdeşi seçkinlerin en önü
Ki Allah dergâhının toprağında ümit iksiri yaptı
Yüce vezir İbrahim Paşa ki Halil (İbrahim) gibi

Kâbe misali mükâfat olarak yıkılmış pek çok gönül yaptı
Devletin düzenini düşmanın gürültüsü bozmuşken
Aradaki düşmanlığı savaşız kaldırdı.

Sert yaradılışını hayır vadisine yönlendirerek
Hangi toprağa ayak bastıysa orayı güzel bir yer yaptı
Özellikle güneş gibi doğmuş olduğu yeri

Ki canlandırarak onu yeni şehir (Nevşehir) haline getirdi ve güzel yaptı
Geniş taşın altına gümüş ve altın döktü temelinde
Ne yaptıysa yaptı bu gönül çeken camiye meydana getirdi.

Hele Allah için o yüce vezir cömertlik derecesine uygun
Tören ile kıyamet gününe kadar övünülecek bir yer yaptı
Vehbi'nin kalem ifadesi bunun vafında aciz kaldığını bilip

Ne dediyse doğrulanmış ilahi söz oldu
Allah daima devletin evini bayındır kıla
Ki böyle bir ibadet yerini ebedi olan Allah yaptı

Tarihi okunup beş vakitte dua etmek gerekir
Bu Allah evini İbrahim Paşa karşılıksız yaptı
Bunu günahkar fakir kul Velîyüddin yazdı Allah onu bağışlasın.¹²¹

¹²¹ Ünver, 100.

2.3.2.MEDRESE

Yapıldığı dönemde medrese olarak hizmet vermiş yer günümüzde Kültür ve Turizm Bakanlığımıza bağlı Nevşehir kütüphanesi bünyesinde Nevşehir Damat İbrahim Paşa Halk Kütüphanesi ismiyle hizmet vermektedir. Medrese kapısının hemen karşısında camiyi giriş için bir kapı bulunmaktadır. Medrese'nin ortasında bir avlu bu avlu çevresinde ise bir baş oda ve on yedi medrese odası mevcuttur. Medrese içerisinde ayrıca bir kütüphane bulunmaktadır. Bu kütüphane külliyenin yapımının son dönemlerinde 1730 yılında kurulmuş olup Nevşehir ve civarının ilk kütüphanesidir. Nevşehir'in ikinci kütüphanesi sayılan Tahsin Ağa Halk Kütüphanesi ise 1855 yılında Ürgüp İlçesi'nde kurulmuştur.¹²²

Medresenin giriş kapısı üzerinde şair Vehbi tarafından yazılan kitabenin anlamı şu şekildedir:

"Fetihlerin babası, adaletli, muzaffer hükümdar
Ki onun temiz kişiliği Allah katında itibar görür
Ulu hükümdar, saygıdeğer ve büyük şahların şahı,
Padişahın yüksek rütbeli veziri, kudretli yaratıcının
Koyu gölgesinin hizmetçisidir

Saygı değer Ulu Sultan Ahmet Han Gazi ki
İyilik ve cömertlik kapısının incisi, ümit bağlanan yerdir
Methi mümkün değildir, ancak (O'na) teşekkür etmek
Gereklidir ki kendisi Yüce Allah'ın tam bir lütfudur

O hakan, tarihi şahsiyet ki, adalet ve merhametle
İsteği dünyayı imar ederek canlandırmadır
Onun için Allah şereflenme nedenlerini destekleyerek
Benzeri ve örneği olmayan bir vezire uygun gördü

¹²² Nevşehir Valiliği, 125.

Dinin ve devletin düzeni, yani İbrahim Paşa ki
Eseriyle hayır yapılmasına yol açan ve öncü olandır
Dünyanın rahat etmesini sağlayan ulu ve şerefli Vezir
Ki soylu Damad âdet olduğu gibi memleketi süsleyen hükümdardır

İşi ve tarzı övülmüş, güzel tavırları doğru ve herkesçe kabul edilmiş
Onun hayatı ve eserleri sınırsızdır; hesaba gelmez
Bunlardan biri bu temiz bayındır yerdir ki
Resmi defterlerde Nevşehir olarak adlandırılmıştır
O saadet güneşi ululuğuyla yükseldi
Yeri şimdi yücelikte Revak katında aynıdır
Nedir bu ey yüce temiz büyük yapı
Ki güzelliği ve düzeni dilek sahiplerini hayret içinde bırakır
Sanki bu ulu medrese ilim ve bilgi göğüsüdür;
İçindeki odalar süslü çark burcunun benzeridir
Hayır dua okumak için elini safha gibi aç,
Allah'ın hikmeti ve sırrı ile herkes âmin demeğe hazırdır

Bu ilim yuvasında fazilet ve olgunluk yayıldıkça
Kudretli yaratan yaptıranın makamında sürekli etsin(kılsın)
Ömrü uzun, düşmanı altüst, mülkü dışarıda sınırsız olsun
Gökyüzünün dokuz katı bunun gibi uygun bir yerdir
Ey Vehbi altın kalemle yazsalar tarihini uygundur
Bu yüce (yüksek) medrese İbrahim Paşa'nın icadıdır." 1139(1727)¹²³

Külliyeye ait medrese için İbrahim Paşa dönemin ünlü müderrislerinden Konevi
Çelebi'yi medresenin ilk müderrisi olarak tayin etmiştir. Medreseye gelecek talebeler
burada kalacaklar, yemek ve diğer ihtiyaçları imarethaneden karşılanacaktır.¹²⁴

¹²³ Ünver, 110.

¹²⁴ Altınay, 46.

2.3.3.İMARET

Külliyeye ait imaret mutfak, iki oda, tuvaletler ve kayadan oyma bir depodan ibarettir. Buradan hem eğitim alanında yer alan öğrenciler hem de Muşkara halkı faydalanmışlardır. Şu an kullanılmayan imaret geçmişte uzun bir dönem aşevi olarak ihtiyaç sahiplerine hizmet vermiştir.

İmaretin giriş kapısı üzerine şair Vehbi tarafından yazılan kitabenin anlamı şu şekildedir:

"Ziyafet kereminin sofrasını yayan, gayretlerin başbuğu,
Bilim güneşinin hükümdarı, yedi iklimin padişahı,
Yani dünya sultanlarının Sultanı Ahmet Han

Ki yüce nimet sahibidir o ulu hakan
O yanlışları örtbas eden, bahşiş veren, keremi ünlü,
Ki eski dünyayı aydınlatan güneşin gölgesi O dur.
İkramlı elinin dikimi, çaba ağacının budağı,
Muhterem eşleri, cömert Vezirim özenle büyütülmüştür.
Seçkin makamın şerefî, ağırbaşlılığın gözbebeği

Kız almak suretiyle İslam Padişahının akrabası,
Allah'ın sırlarına mazhar, yani Keremin yaşıtı, iyilik himmetinin ikiz kardeşi
Onur kazanmış Halil İbrahim 'in adaşı
O seçkin makam sahibi böyle bir imaret yaptırdı.
Ki o ziyafetinde de herkesi çağırın yerdir.
Nimetler harcadı Allah'ım bereketini versin.

Allah'ın bahşişi gibi, olacaksa böyle olsun
Ey Vehbi hazır olanlar hayır dua yaymak için
Yüzümüzü yere döşeyelim, çünkü yemek döşemesi

Yaratıcı eşsiz Allah, nimetleri sürsün

Gelecekte iki dünyasını, nimetleri devam etsin
Noktalı harflerle bu matla'ı tarih ettim
Binası uğur ve saadete tamamlanır
Bu imaretden türlü renklerde nimet çıkar
Her sofrası bir Halil İbrahim sofrası oldu. "(1139)(1727)¹²⁵

2.3.4. SIBYAN MEKTEBİ

Günümüzde depo olarak kullanılan Sıbyan Mektebi yapıldığı dönemde Muşkara'nın çocukları için en önemli eğitim merkezidir.

Şair Vehbi tarafından yazılan sıbyan mektebi kitabesinin anlamı şu şekildedir:

"Alemin hocasının adaşı ders okuyanların hükmü
Kılıç ve kalem sahibi, peygamber şeriatını ihya eden

Sultan Ahmet Han Gazi hazretleri ki O'nun
Tam akıllı tedbirine nisbetle çocuk okulu

O cihanın bekçisi padişahın mutlak vekili
Makamın özel akrabası, yüksek kadirli, yüce yıldızı

Yani naiblerin paşası İbrahim ki;
İhtiyar ve gençten isteği dua kazanmaktır.

Doğru, başarılı kılından eğitim ile yetiştirmekle
Her işin doğru yolu ona aydınlık gibi görünür

Allah için bir öğretmen okulu yaptı ki;
Çocukları hayran bıraktı. Bu güzel ve ilginç yapısı
İçinde bilimleri canlandırmakla rahmet okuttu

¹²⁵ Ünver, 127.

Sanki mezarlarında babası ve ataları dirildiler
Allah'ın yardımı olmasaydı, asrın hocası olsa dahi, bu
Münasip makamı, okul yapamazdı

Pek çok çocuk ansızın külahlarını havaya atarak ileri koştular
Birbirlerine "isteyiniz..." emrini duyurdular
Rahle okuma masası gibi dua eli açıp sıra ile durdular

Çıktı çocukların gökyüzüne "Ya Rab, Ya Rabbi" sedaları
İlahi, dünya padişahının ömrünü arttır.
"İsteğim budur; Allah'ım gönlün dileğini kolaylaştır"

Kul Vehbi dua ederek, tarihini dedi:
İbrahim Paşa'nın cömertliği bu yeni okulu yaptı "(1139) (1727)¹²⁶

2.3.5.HAMAM

Hamamların Osmanlı kültüründe ayrı bir yeri vardır. İslam dininin temizliğe verdiği önem neticesinde imar edilen külliyelerin çoğunluğunda hamam bulunur. Yapıldığı dönemde sadece erkeklere hizmet veren hamam günümüzde haftada bir gün bayanlara tahsis edilmiş olarak yapıldığı dönemki amacına uygun şekilde hizmet vermeye devam etmektedir. Hamam kervansarayın karşısında yokuş üzerinde yer almaktadır.

Şair Nedim tarafından yazılan kitabenin anlamı şu şekildedir:

"Deniz ve karanın hükümdarı, doğu ve batının mutlu şahı
Padişah rütbeli Sultan Ahmet hazretleri
O mutlu şahlar şahı yüksek ve değerli rütbe sahibi
Ki, İskender dahi dergahına mensup olsa övünürdü
O şahın damadı, yüce şanı, başbakanı
Yani İbrahim Paşa o muradına eren vezir
Dünyayı aydınlattı cömertliğinin yankıları

¹²⁶ Ünver, 137.

Kabul olan dua gibi, belki göge çıktı
Bu aydınlık hamamı ihya etmesi ki onun
Her saf mermeri ay ışığı misali parlaktır
Hak sahibini mutlu makamında sağlam kılsın
Daha nice böyle hayırlı eserleri makbul etsin
Nedim'den bitirilişini sorduğunda
Böyle iki dize tarih ile cevap verdi:
İbrahim Paşa'nın cömertliği varlığını kerem etti
Bu süslü şehir bu hamam ile tazelik buldu. |(1140) (1728)¹²⁷

2.3.6. KERVANSARAY

Yeni bir şehir imar eden Damad İbrahim Paşa şehrin mimari yapıdan değil sosyal ve ticari bakımdan da gelişmesini istemekteydi. Şehir, konum itibari ile birçok yerin bağlantı noktasında bulunmaktaydı. Dolayısı ile kervansaray için uygun bir konumda idi. Bu nedenle hemen cami avlusunun alt kısmına bir kervansaray inşa edilmiştir. Bir dönem depo olarak kullanılan kervansaray şu an kullanıma ve ziyarete kapalıdır. Damad İbrahim Paşa tarafından gönderilen bir fermanın anlaşıldığı kadarıyla kervansaray önünde ayrıca İstanbul hanlarına benzer yirmi otuz odalı bir han yapılması talimatı verildiği görülmüş, bu hanlarla ilgili net bir bilgiye ulaşılamamıştır.¹²⁸

Şu an mevcut yerinde olmasa da kervansaray için şair Raşit tarafından yazılan kitabenin bir bölümünün anlamı şu şekildedir:

"Cihanı fetheden ve cihan padişahı zafer kazanan şahlar şahı
Muzaffer mülk sahibi saltanatı süsleyen padişah
Cihan şahlarının şahı Sultan III.Ahmed ki
Zamanında dünya başka bir süs ve aydınlık kazandı
Hak her işinde kendisini muvaffak etmiştir
Özellikle ona bir işbilir bir vezir verdi
Mutlak vekili kerem sahibi İbrahim Paşa ki

¹²⁷ Ünver, 143.

¹²⁸ Kolay, 449.

Sultanlıkta cömertlik konusunda Zatına benzer yoktur.

Umum üzere dünyayı iyilik ve cömertlikle hisse sahibi yaptı
İster soylu ister halk, döneminde memnun oldu
Seçkin kaleler, şehirler gerekli sığınaklar
Ki yeniden yeniye yaptırdı, çok eser inşa edildi
Vatan sevgisiyle bu şehri bayındır kılmağa istekli oldu
Muallimhane, cami, medrese ile ihya eyledi

Ülkeyi nitekim bayındır kılan kazanç ve ticarettir
Onun da halkına özel bir yer gerekli idi
Yerinde bu han ile bu kadar dükkan yaptırdı
Şenlik ile herkese uygarlığın seyrini sağladı
Hindistan krallarına benzer yer yaptırarak
Dönemin padişahının veziri onlara pek adaletli davrandı
Bu çeşit basit bir köyü büyük bir şehir yaptı

Yüce makam gibi o vezir her zaman hayır yapmağa başarılı olur
İçinde ne yaptıysa pek hoş a giden bina oldu
Ancak bu yapı eşsiz bir şekilde yerine yaraştı
Görenler tarihini Raşit dediler
Bu han, bu çarşı Nevşehir'i doğrusu bayındır kıldı
15 Zilhicce 1142 (1729)."¹²⁹

¹²⁹ Ünver, 158.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

KÜLLİYENİN SOSYAL VE KÜLTÜREL HAYATA KATKISININ DEĞERLENDİRİLMESİ

3.1.KÜLLİYENİN SOSYOLOJİK AÇIDAN İNCELENMESİ

Bilindiği gibi sosyoloji temel olarak insan ilişkileri üzerine kurulu bir bilim dalıdır. Sosyolojik incelemelerin hedefi ise insanlar arasındaki sosyal ilişkilerin yapısı üzerinedir.¹³⁰ Bir köyün şehirleşme aşamasında insan ilişkilerini dikkate almadan ve toplumsal yapı ile bütünleşmeden gelişim sağlaması düşünülemez. İşte Muşkara'nın Nevşehir olma sürecinde de insanların bir külliye etrafında bütünleşmesinin sağlanması adına, fiziksel ve zihinsel ihtiyaçlarını giderebilmesinin yolu açılmaya çalışılmıştır. Açık şekilde görüleceği üzere bir kentin toplum ilişkileri önce imar işleri yapılarak sağlanmıştır. İktisadi literatürle değerlendirecek olursak talep arzı değil, arz talebi oluşturmuştur. Ayrıca yine külliye insan ilişkileri noktasında bütüncül bir yapı izlendiği görülmektedir. Camilerin ibadet anlamında insanları bir araya getirmesi, medresenin ve sıbyan mektebinin hem çocuklarının eğitime önem veren hem de kendisi eğitim almak isteyen insanları toplaması, imarethane ile sosyal yardımlara ihtiyaç duyan insanları birleştirmesi, kervansaray ile gerek ticaret alanı gerekse konaklama alanı olarak o dönemde ihtiyacı olan insanlara hizmet vermesi, konunun merkezine insan ilişkilerini koymaktadır. Külliye ile gelişen Nevşehir ise bu mevcut yapılarla oluşturulan insan ilişkileri üzerinde yükselmiştir.

Sosyolojide toplumsal düzeni sağlayan temel beş kurumdan söz edilir. Bunlar :

-Aile Kurumu

¹³⁰ Prof. Dr. Enver Özkalp, Sosyolojiye giriş, Bursa: Ekin Basım Yayın Dağıtım, 2010, 2.

- Siyasal Kurumlar
- Din Kurumu
- Ekonomi Kurumu
- Eğitim Kurumu¹³¹

Damad İbrahim Paşa Kllyesi'nin bölümleri incelendiğinde de cami ile din kurumu, kervansaray ile ekonomi kurumu, medrese ve sıbyan mektebi ile eğitim kurumu ile ilişkili olduğu görülür. Ayrıca İbrahim Paşa'nın Ürgüp'teki kadıyı Nevşehir'de görevlendirmesi siyaset kurumu ile ilişkilendirilebilir.

Sosyolojide toplumsal kurumlar ve ilişkileri açısından bakıldığında fonksiyonist kurama göre toplumsal kurumların hayati öneme sahip olduğu görülür. Öyle ki hiçbir toplum bu kurumlar olmaksızın varlığını devam ettiremez. Yine fonksiyonist kurama göre bu kurumların beş temel gereksinimi bulunmaktadır.

- Yeni üyelere sahip olmak
- Yeni yeleri toplumsallaştırmak
- Mal ve hizmetleri üretmek ve dağıtmak
- Toplumsal düzeni korumak
- Yaşama bir anlam kazandırmak¹³²

Yine Nevşehir'in şehirleşme sürecinde kllyenin fonksiyonu incelendiğinde bu kurama göre sayılan gereksinimlerle bağlantıları tespit edilebilir. Özellikle Nevşehir nüfusuna katkı sağlamak için konargöçer grupların iskanı çalışmaları yeni üyelere sahip olma durumu ile ilgilidir. İskanla ilgili çıkarılan fermanlar ve iskan edenlere sağlanan kolaylıklar incelendiğinde toplumsal kurumun ye sayısını artırma gereksinimi ile açıklanabilir. Sıbyan mektebi ve medrese ise yeni üyelerin toplumsallaştırılması adına önemlidir. Eğitim faaliyeti ile insanların topluma uyum sağlayan toplumsal kurallara uyan bireyler olması amaçlanır. Kervansaray ise bilindiği üzere ticari bir fonksiyona sahiptir. Konaklama ve alışveriş yapılabilen mekana sahip olduğundan fonksiyonist kurama göre oluşturulan mal ve hizmetleri üretmek ve

¹³¹ zkalp, 13.

¹³² zkalp, 16.

dağıtmak gereksinimini karşılar. Toplumsal düzeni korumak gereksinimi ise kadılık biriminin Nevşehir'e taşınması orada gelişen ticaret ve diğer problemlerden kaynaklanan olaylara yerinde müdahalede bulunulmasını amaçlar. Din kurumu Osmanlı devleti döneminde cami ve hamam ile ilişkilendirilebilir. Bu da insanların sosyal olarak bir araya gelmesi manevi olarak huzur bulması ve bu sayede yaşama bir anlam kazandırmayı başarabilmesi adına önem arz eder.

Şehirler oluşum süreçleri farklı olsa da bünyesinde barındırdığı insanlarla birlikte bir kimlik ifade eder. Tarihin kendi içinde yer alan izlerini ve emanetlerini nakşettiği bir mekanı temsil eder. Bu yönüyle mekana nakşeden bu izler hem sosyal hem kültürel olarak kendini gösterir.¹³³

3.2. DİNİ BİR MEKAN OLARAK KÜLLİYE VE KURŞUNLU CAMİİ'NİN İNCELENMESİ

Hız. Peygamber Mekke'den Medine'ye hicret ettikten sonra ilk işlerinden biri cami yapmak olmuştur. O günden itibaren dünya üzerinde Müslümanlar camiler ve mescitler inşa etmiştir. Yine ecdadımız cami yapımına ve cami hizmetlerine çok önem göstermiştir. Selatin camiler, Cuma ve bayram namazları dâhil beş vakit namazların kılındığı ve cemaati bol olan yerlerdir.¹³⁴

Camiler bireyin ve toplumun inancı sonucu ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda kültürel birer semboldür. Dini yapılar da mimari olarak insan ürünü olmalarının yanında toplumun ekonomik desteği ve insanların emekleri ile yapılagelmiştir. Dolayısıyla dini yapılar, insan ve toplumla anlam kazanmakta, kültürle şekillenmektedir.¹³⁵

Bu kapsamda külliyeye ait Kurşunlu Camii Nevşehir'in yapıldığı tarihten itibaren merkez camisi konumundadır. Merkezi ezan sistemi Kurşunlu camisinde bulunmakta olup günlük okunan ezanlar bu merkezden tüm il genelindeki camilerden duyulmaktadır. Ayrıca Cuma namazı ve önemli gün ve gecelerde yapılan vaaz hizmeti

¹³³ Prof.Dr.Celalettin Çelik, Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına, İstanbul: Lord Matbaası, 2013, 90.

¹³⁴ Dr. Hasan Yavuzer, Çağdaş Din Hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı, Kayseri: Laçın Yayınları, 2006, 131.

¹³⁵ Yrd. Doç. Dr. Hasan Yavuzer, Prof.Dr. Ahmet Cihan, Nevşehir Camileri Banileri ve Hamileri, Ankara, Türkiye Diyanet Vakfı, 2012,18.

de yine Kurşunlu camiinden diğer camilere yayılmaktadır. Eskiden devam eden bir gelenek olarak dini açıdan önemli kandil ve diğer gecelerde insanlar kendi mahallelerindeki camilerde değil Kurşunlu Camiinde dini ibadetlerini gerçekleştirmektedir. Cenazeler de çoğunlukla Kurşunlu camiinde kılınmaktadır.

Sosyalleşme ferdin içinde yaşamak durumunda bulunduğu grubun, toplumun kültürün ve medeniyetin inançları, bilgileri, değerleri, modelleri ve sembolleri gibi o gruba, topluma, kültüre ve medeniyete mahsus duyuş, düşünüş, yapış ve inanış biçimlerini alma sürecidir.¹³⁶ Birey sosyalleşme için bir araya gelme durumundadır. Dini sosyalleşme ise kişinin toplumun dini kültür unsurları, değerleri, sembolleri, ve modellerini alarak kendi şahsiyetine mal etmesi ve böylece dini kişiliğini oluşmasından ibaret bulunan bir süreçtir.¹³⁷ İşte Damad İbrahim Paşa Külliyesi gerek yapıldığı tarihte gerekse o tarihten günümüze kadar olan süreçte hem sosyalleşme hem de dini ihtiyaçları karşılamada etkin rol almıştır.

3.3. TİCARET ALANI OLARAK KÜLLİYE’NİN İNCELENMESİ

Kervansaray kitabeleri incelendiğinde bu yapıların han ve ribat olarak da anıldığı görülmektedir. Nitekim Damad İbrahim Paşa Külliyesi’nin kitabesinde de burası han olarak nitelendirilir.

‘Görenler didiler menkut ile tarihini Raşid

Bu han bu çarşı Nevşehir-i abad eyledi hakka’¹³⁸

Geçmiş dönemlerde hanlar konaklama ve ticaret amacıyla inşa edilen yapılardır. Hatta bazı hanlar mal yapımı ve ticaret işlerinin birlikte görüldüğü yerle olduğu ve isimlerini de burada üretilen ürünlerden almakta oldukları söylenir. Yine aslında şehirlerarası yollar üzerinde yaptırılan ve kuruluşları bakımından çeşitli ihtiyaçları karşılayacak şekilde olanlara ise kervansaray denilmektedir.¹³⁹ Gelen kişiler buralarda konaklar

¹³⁶ Niyazi Akyüz, İhsan Çapcıoğlu, Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi, Ankara: Gündüz Eğitim Yayıncılık, 2010, 314.

¹³⁷ Akyüz, Çapcıoğlu, 316.

¹³⁸ Ünver, 157.

¹³⁹ Şebnem Eryavuz, Kervansaray, İslam Ansiklopedisi, Cilt 25, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002, 299.

getirdikleri ürünlerini satar veya satacağı yere görürken bir dinlenme yeri olarak kervansarayları kullanırdı.

Anadolu Selçuklu devleti zamanına ticaret yolları üzerinde bulunan kervansaraylara Osmanlı Devleti zamanına gelindiğinde bir ticaret yeri olarak merkezlerde ve külliyelerin içlerinde de rastlanmaya başlanmıştır.¹⁴⁰ Yeni bir şehir inşa etmeye çalışan Damad İbrahim Paşa ise külliyeye bir kervansaray da ekleterek ticari anlamda yeni şehre canlılık kazandırmayı amaçlamıştır. Nevşehir'in geliştirilmesi ve ticaretin artırılması için neler yapılabileceği hakkında gönderilen emrin anlamı şu şekildedir:

Nevşehir'de Yeğen Mehmed Bey'e, Nevşehir kadısına ve Nevşehir'de bina emini olan Mustafa'ya hüküm ki,

Allah'ın lutfu ile Nevşehir, çeşitli hayır eserleriyle gündün güne mamur ve abadan olmaktadır. Ancak bir şehrin kalkınmasını tamamlayacak şey, ancak ticaretin artmasıdır. Diğer önemli şehirlerde olduğu gibi kervanların ve tüccarların buraya uğrayarak alış-veriş yapmaları şehrin kalkınmasına yardımcı olacaktır. Siz ki adı geçenlersiniz, Nevşehir'de tüccar sayısının artmasını ne sağlayabilir, araştırıp öğrenin. O bölgede ve Ürgüp'te ticaret yapan tüccarlardan bu konuları sorun. Nevşehir'in yol üstündeki önemli şehirler gibi tüccarların karargahı haline getirilmesi nasıl sağlanabilir, bunu öğrenin. İstanbul hanları gibi 20-30 odalı taştan yapılmış bir hanın inşası ile tüccarın ve mallarının buraya getirilmesi, faydalı olabilir mi? Yoksa başka bir çözüm bulunabilir mi? Eğer ticaretin artması bir han yapılmasına bağlı ise cami-i şerif etrafında uygun bir yere İstanbul hanları gibi 20-30 odalı yeni bir han yapılması için gereken keşifleri yapın ve hazırlanacak defterini gönderin. Başka bir çözüm yolu varsa onu da bildirin. Şehrin gelişmesi, nüfusun artırılması ve buraya insan yerleştirilmesiyle olur yoksa başka bir şekilde mi, tespit edip bildirin.

19-28 Ağustos 1727¹⁴¹

¹⁴⁰ Eryavuz, 300.

¹⁴¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-ı Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d), 134/622, 1-10 M. 1140/19-28 Ağustos 1727; Nevşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, Nevşehir-i Dilara, Nevşehir, 2014, 67.

Bu emirde görüldüğü üzere ticari anlamda neler yapılması gerektiğinin araştırılması bu konuda yapılması gerekenlerle ilgili bir hazırlık yapılması ve hatta öneriler getirilerek bildirilmesi istenmektedir. Bu ferman bile İbrahim Paşa'nın şehrin gelişimine verdiği önemi somut şekilde göstermektedir.

3.4. EĞİTİM ALANI OLARAK KÜLLİYE'NİN İNCELENMESİ

Medrese kültürü Anadolu'ya Selçuklular tarafından getirilmiştir. Türk toplumunda ilk kez düzenli örgün eğitim kurumları olarak nitelendirilebileceğimiz medreseler bu dönemde yaygınlaşmıştır. Anadolu'yu Türk yurdu haline getirme çalışmalarında da medreselerin rolü büyüktür. Medreselerde dini ve müsbet ilimler birlikte okutulur, eğitimi ise alanında yetkin kişiler yürütürdü. Ancak Nevşehir ve civarında Büyük Selçuklular'dan kalma medrese bulunmamaktadır. Anadolu Selçuklu dönemine kadar Nevşehir'i de kapsayan bölgede eğitim öğretim kişiye bağlı olarak yürütülmüştür. Nevşehir civarında bilinen ilk medrese II.Kılıçarslan döneminde Ürgüp İlçesi Damsa köyünde Taşkınpaşa tarafından yaptırılan Taşkınpaşa Külliyesi içinde bulunmaktadır. Yine bu dönemde o zamanki adı Sulucakarahöyük olan Hacibektaş İlçemizde de medreseler kurulmuş Anadolu'da Türk İslam kültürünün yerleşmesi için Hacı Bektaşî Veli ve öğrencileri çalışmalara öncülük etmiştir. Burada kurulan medrese daha çok tasavvuf yolu ile milli birliğin sağlanması amacıyla hizmet etmiştir. Bu çalışmalar bölgemizde eğitim ve öğretimin yaygınlaşmasına büyük katkı sağlamıştır. Bölge için en kapsamlı medrese ise Damad İbrahim Paşa tarafından Muşkara'ya yaptırılmıştır. O zamana kadar yapılan medreselerin içinde en önemlisi olduğu bilinen bu yapı için Paşa 187 ciltlik kitabın yanı sıra Kuran külliyatları göndermiş ve birçok ünlü müderrisin burada ders vermesini sağlayarak Muşkara'nın eğitim alanında gelişmesini yakinen takip etmiştir.¹⁴²

Yeni kurulan şehrin merkezinde yer alan külliye eğitim olanaklarını da yerleşenlerine sunmaktadır. Külliye içerisinde hem medrese hem de sıbyan mektebi barındırır. Mektep ifadesini Osmanlı'da kullanılır. Diğer devletlerde farklı ifade edilmiştir. Zamanla sıbyan mektebi ayrılmış diğer mekteplerde dârü'tta'lim, dârülilm,

¹⁴² Nevşehir Valiliği, 128.

muallimhâne, mahalle mektebi, taş mektep, mekteb-i ibtidâiyye” gibi adlarla da anılmışlardır. Mektep ocalarına “muallim”, denilmiştir.¹⁴³

19.yüzyıla kadar her grup kendi okullarını kurmuştur. Müslüman çocuk mahalledeki sıbyan mektebine, Musevi olan heder denilen okula, Hristiyan da papazların eğitimine bırakılıyordu.¹⁴⁴ Genel olarak dini eğitim ağırlıklı bir eğitim anlayışı bulunmaktadır.

3.5. NEVŞEHİR’İN KURULUŞ AŞAMASINDAKİ İSKÂN POLİTİKASININ İNCELENMESİ

Onsekiz hane olan bir köyün sadece yapılan külliye ile nüfusunun istenilen seviyeye gelemeyeceği aşikârdır. Damad İbrahim Paşa’da bunu bildiğinden nüfusun artırılması ile ilgili tedbirler almış padişahın bu iskân politikası ile ilgili fermanlar çıkarmasını sağlamıştır. Nevşehir’in bu süreç sonrasındaki nüfus hareketleri incelendiğinde, uygulanan iskân politikasının başarılı olduğu kanısına varılmaktadır. Öyle ki 1850’li yıllarda Nevşehir nüfusu 17.000 civarındadır.¹⁴⁵

Bazı tarihi kaynaklarda yer alana bilgilere göre Muşkara ve çevresi o dönemlerde güvenli bir yer değildi. Ticari anlamda etkin yol güzergâhında bulunduğundan sık sık eşkıyalar tarafından yolculara rahatsızlık verilmekteydi. Elbette gelişimi sağlanmak istenen bir yerleşim yerinin istenilen en önemli özelliklerinden birisi güvenilir bir yer olmasıdır. Kadı’nın Muşkara’da ikamet etmesinin istenmesi bu güvenlik gerekçesi ile de açıklanabilmektedir. Bunların yanında yine güvenliğin sağlanması adına Muşkara halkı bütün vergilerden muaf tutulmuş ve köylerinin güvenliğini sağlamak üzere derbentçi tayin edilmiştir.

Ürgüp Kadısı’na hüküm ki;

Ürgüp Kazası’na bağlı bulunan ve halkının çoğunluğu müslüman olan Muşkara köyünde beş vakit namazın kılınabileceği bir cami olmadığından Veziriazamım ve damadım İbrahim Paşa tarafından bu köye yeni bir cami yaptırılmıştı. Fakat, bu köy

¹⁴³ Cahit Baltacı, Mektep, İslam Ansiklopedisi, Cilt 29, Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2004, 6.

¹⁴⁴ İlber Ortaylı, Osmanlı Toplumunda Aile, İstanbul: TimaşYayımları, 2010, 151.

¹⁴⁵ Nevşehir Valiliği, 24.

tehlikeye açık bir yerde olduğundan yol kesen eşkıyası sürekli olarak asayişini ihlal etmekteydi. Bu nedenle buraların güvenliğini sağlamak için Muşkara köyü halkı, mükellef oldukları tüm vergilerden muaf tutularak yol kesen eşkıyasıyla mücadele etmeleri şartıyla derbentçi tayin edilmişlerdi. Bu konuda kendilerine bir muafiyetnamede verilmişti. Muşkara köyü halkı, derbentçi yapıldığından bu yana Allah'ın yardımı sayesinde bölge halkı ve oradan gelip geçenlerin güvenliği sağlanmış oldu. Bu nedenle Muşkara köyü günden güne gelişmekte ve kalkınmaktadır. Bu çerçevede burada haftada bir defa pazartesi günleri pazar kurulması da çok faydalı olacaktır. Muşkara köyü halkının gönderdiği dilekçede de belirtildiği üzere, Ürgüp Kadısı olarak senin de sürekli olarak burada ikamet etmen, burasının gelişmesine kalkınmasına daha çok katkıda bulunacaktır. Yapılan tahkikata göre şu an ikamet ettiğin Ürgüp kasabasının, kaza bölgesinin merkezî bir noktasında olmadığı ve bütün köylere oldukça uzak bir mevkide bulunduğu anlaşılmaktadır. Bu yüzden köylerde yaşayanlar resmi işlerini yaptırmakta hayli zahmet ve meşakkat çekmektedirler. Muşkara köyü ise kaza bölgesinin tam merkezinde ve kazanın tüm köyelerine sadece üçer dörder saatlik bir mesafede bulunmaktadır. Eğer Ürgüp kadıları Muşkara köyünde ikamet ederlerse, özellikle de Pazartesi günleri burada kurulacak olan pazar nedeniyle, tüm bölge halkı resmi işlerini kolayca görebileceklerdir. Haftanın diğer günlerinde Muşkara köyünde ikamet etmek şartıyla, Ürgüp kadısının, Ürgüp'te eskiden beri pazar kurulan Cuma gününde oraya gitmesi, ora halkın resmi işlerinin görülebilmesi için yeterli olacaktır. Böyle bir düzenlemenin uygun olduğu Başdefterdarım Hacı İbrahim Efendi tarafından da bildirilmektedir. Şimdi, sen ki Ürgüp kadısısın; adı geçen Muşkara köyünde haftada bir defa Pazartesi günlerinde pazar kurulmasını sağlayarak daima burada ikamet edesin. Ürgüp'te pazar kurulan Cuma günleri de Ürgüp'e giderek oradaki işleri göresin. Sonra yine Muşkara köyüne dönerek burada ikamete devam edesin. Bu emr-i şerifimi sicil defterine kayıt ve daima bu nizam üzere hareket etmen, fermanın olmuştur. 20-29 Mart 1721¹⁴⁶

Bu fermanda görüldüğü üzere kadının Nevşehir merkezde ikamet etmesi sağlanmış ve Nevşehir'in ticaretine katkı sağlamak amacıyla kurulacak pazarlar tanzim edilmiştir.

¹⁴⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Asafî Divan-1 Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d), 130/76, Ra. 1133/20-29 Mart 1721, Nevşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 16.

Kadı'nın Muşkara'ya alınması Muşkara adına olumlu bir gelişme olsa da Ürgüp halkı bu karardan memnun olmamıştır.

Yine kaza merkezi haline getirilen Muşkara'ya yerleşmek isteyenlere engel olunmaması ile ilgili de bir ferman mevcuttur.

Karaman Eyaleti Valisi ile Niğde, Aksaray, Kayseri ve Kırşehir sancakları mutasarrıflarına ve Muşkara ve [diğer kazalar] kadılarına hüküm ki,

Veziriazamım ve muhterem damadım olan İbrahim Paşa'nın güzel ve hayırlı işleri neticesinde Niğde Sancağı'ndaki Muşkara kasabası müstakil bir kaza haline getirilmişti. Bu kasabanın büyümesi ve gelişmesi amacıyla kendi rızalarıyla başka yerlerden bu kasabaya yerleşmek isteyenlere engel olunmaması gerekir. Ancak bu kasabaya yerleşmek isteyenlere bazı zorluklar çıkarıldığı duyulmuştur. Sen ki Karaman Eyaleti Valisisin ve sizler ki sancak beylerisiniz; kendi rızalarıyla bu kasabaya yerleşmek isteyenlerin, geldikleri yerlerde mükellef oldukları tüm vergileri kanun ve defter gereği yetkililere ödedikten sonra adı geçen kasabaya yerleşmelerini sağlamanız ve hiç kimsenin bunlara zorluk ve engel çıkarmasına müsaade etmemeniz fermanım olmuştur. Fî Evâhiri B [Receb] sene [1] 134 [7-16 Mayıs 1722]¹⁴⁷

Nevşehir civarında o dönemde birçok aşiret mevcuttu. Bunlar; Boynu İncelu, Salurlu Kebir, Salurlu Sagir, Danişmendlu, Dumanlu, Hereklu, Kursulu, Kulaklu, Sarsılu, Sokulu, Cebelü, Kürd Mehmedlu, Kütüklü, Hacı Ulu Karaca Körüklü, Hacı Ahmedlü'dür. Bunlardan özellikle Boynu İnceli aşiretinin Muşkara'ya yerleştirilmesi ve bu aşirete bazı imtiyazlar tanınması uygun görüldü. Bunu nedeni ise bu grubun içinde okur yazar, hacca gitmiş, sanatkar ve zengin kimselerin bulunmasıdır.¹⁴⁸ Böylece İbrahim Paşa yeni kurduğu şehrin insan kaynağı açısından da en seçkinlerden oluşmasını hedefliyordu.

¹⁴⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Bab-1 Asafî Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri (A.DVNS.MHM.d), 130/1071, R. 1134/7-16 Mayıs 1722, Nevşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 19.

¹⁴⁸ Altınay, 53.

Bir taraftan Nevşehir'in nüfusunu artırmak için gayret gösteren İbrahim Paşa, bir taraftan da mevcut nüfusu korumak istiyordu. Bunun için Nevşehir'den İstanbul'a göçü yasaklayan bir padişah fermanı da çıkarılmasını sağlamıştır.¹⁴⁹

3.6. KAVRAMSAL VE TEORİK AÇIDAN KÜLLİYENİN İNCELENMESİ

Sosyolojinin öncülerinden İbn-i Haldun, Mukaddime isimli ünlü eserinde toplumla ve insanla ilgili önemli konulara temas etmiş, yaşadığı dönemden günümüze hala geçerli çalışmaları ile günümüz olaylarına da ışık tutmuştur. İbn-i Haldun, bedeviliği göçebelik olarak, hadareliği de medenilik yani şehirlilik olarak ele alır ve bu ikisinin de insanlar için tabii olduğundan bahseder. İbn-i Haldun Mukaddime'de bina inşa etmeyi ve şehir kurmayı refahın gereği olarak görmüş, insanların göçebelik evresini geçirdikten sonra yerleşik hayata geçtiğini sonrasında şehirler, kasabalar, kaleler kurduğunu belirtmiştir. Yine şehir ve kasabaların az sayıda kişiyle değil, genel bir işbirliği ve büyük yardımlaşma ile kurulabileceği konusuna değinmiştir. Halkın şehirleşmeyi zorunlu görmediğini kendi istekleriyle değil hükümetin zorla sevk ettiği takdirde binaları yaptığını, ücretle teşvik edildiğini açıklamıştır.¹⁵⁰ Külliye'nin yapılış süreci incelendiğinde İbn-i Haldun tarafından ortaya koyulan ilkelerin geçerliliği görülmektedir. Toplumlar göçebe hayatın zorluğundan sıyrılarak yerleşik hayata geçmeyi refahlarını artırmak amacı ile tercih etmişlerdir. Yine Külliye'nin yapılış aşaması ve sonrasında Muşkara'nın Nevşehir olma süreci incelendiğinde bu kararın yerleşik halkın talebi doğrultusunda değil, hükümetin başı olan sadrazamın yönlendirmesi ve gayretleriyle oluştuğu görülmektedir. Şehir olgusu yerleşmeden önce güvenlikle ilgili tedbirler alınmış, Muşkara halkı bazı vergilerden muaf tutulmuştur. Bunun yanında Nevşehir nüfusunu korumak için İstanbul'a göç etmek padişah fermanı ile yasaklanmış, bazı göçebe toplulukların Nevşehir'e yerleştirilmesi için çalışmalar yapılarak yeni kurulan şehrin insan unsuru artırılmaya çalışılmıştır.

Şehirleşmenin milletlerin refahı için gerekli olduğunu ve sükûnet ve rahatlığın ancak yerleşik hayatla temin edilebileceğini belirten İbn-i Haldun bir şehir bina edilirken göz önünde tutulması gereken şartları şu şekilde sıralamaktadır:

¹⁴⁹ Nevşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 83.

¹⁵⁰ İbn Haldun, Mukaddime, İstanbul: İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, 2018, 729.

-Evler içlerinde oturmak üzere bina edildiği için yapılırken zararları önlemek ve hayati menfaatleri kolaylaştırmaya yardım edecek sebepleri göz önünde bulundurmak gerekir.

-Şehrin havasının hoşluğu ve sağlığa etkisi göz önünde tutulmalıdır.

-Şehir bir nehrin kıyısında kurulmalı veya şehir kurulacak yerin hizasında suları tatlı olan kaynaklar ve çeşmeler çokça bulunmalıdır. Çünkü şehre yakın yerlerde suların bulunması, halkın geçinmesini kolaylaştırır.

-Şehir halkının hayvanlarını otlatmak için şehrin etrafında güzel çayırliklar bulunmalıdır.

-Kurulacak şehrin etrafında ekin ekilecek münbit topraklar bulunmalıdır.

-Yapı ve yakma için gerekli ağaç ve odunun şehre yakın olması gereklidir.¹⁵¹

Her ne kadar İbn-i Haldun tarafından dile getirilen bu kriterler göz önüne alınarak Muşkara'nın şehirleşme süreci başlamasa da belirli şartların oluştuğu ya da sonradan oluşturulduğu görülmektedir. Muşkara halkının derbentçi tayin edilmesi ve Nevşehir merkezindeki kalenin onarılarak kaleye asker gönderilmesi ile şehrin güvenlik sorunu çözülmüştür. Külliye'ye yakın yerlerde su kaynaklarının bulunduğu ve şehrin belirli yerlerine çeşmeler inşa edilerek de halkın suya ulaşımının kolaylaştırıldığı bilinmektedir. Sonradan Muşkara'ya yerleştirilen aşiretler için özellikle bağcılık alanında tarım alanları tahsis edilmiştir. Bölgenin orman varlığı anlamında korunması içinde Muşkara halkı dışında olanların ağaç kesiminin sınırlandırılmasına dair fermanlar yayınlanmıştır. 1727 yılına ait fermanda Nevşehir'in günden güne geliştiği ve bundan sonra Nevşehir halkı dışında buradan odun temin edenlerin hayvan ve arabalarına el konulacağı bildirilmiştir.¹⁵²

Şehirleşmenin sadece maddi gereksinimlerle açıklamanın yetersizliği noktasında İbn-i Haldun içtimai hayatın insanlar için bir gereklilik olduğunu, tabii bir ihtiyaç olarak bir arada toplanarak yaşanan yerin de medine olduğunu ifade eder. Toplumsal hayatın, gıdadan güvenliğe kadar birçok konuda yardımlaşma gerekliliğini karşıladığından bahseder.¹⁵³ Sosyal hayatın en önemli özelliği ise birlikteliktir. Damad

¹⁵¹ İbn Haldun, 737.

¹⁵² Nevşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü, 71.

¹⁵³ İbn Haldun, 125.

İbrahim Paşa Külliyesi bu birlikteliğin sağlanması sonucu şehrin ana unsurlarından olan içtimai hayatın oluşmasını sağlamıştır.

Külliye'nin yapıları ve mevcut zamandaki Osmanlı Devleti'nin dini yapısı göz önünde bulundurulduğunda Din Sosyolojisi bağlamında konunun incelenmesi yerinde olacaktır. Medrese ve sıbyan mektebinin dini ağırlıklı eğitimleri, caminin külliyenin en önemli yapısı olması, vakıf islam kültürünün tezahürü gibi durumlar konunun bağlantısını ortaya çıkarmaktadır. Bilindiği üzere din sosyolojisi toplum ve din ilişkilerini incelemektedir. Din sosyolojisinin konusu da insanların dine dayalı sosyal davranışlarıdır.¹⁵⁴ Weber, sosyoloğun ilk görevinin sosyal davranışı açıklamak olarak belirtir. Bu sebeple din sosyolojisi dinin mahiyeti ile değil, toplumsal davranışın belli bir tarzının etkileri ve şartları ile ilgilenmelidir. Din ile yönlendirilen davranış kendine özgü bir şekilde bu dünyaya yönelmiştir. Troeltsch ve Weber'e göre din sosyolojisi genel sosyolojinin bir bölümü olmayıp bölünemez sosyal gerçekliğin dışı yansıyan görüntüleridir. Comte, Freud ve Marx'ın din kuramlarında ortaya koydukları düşüncelerin aksine onlar, dini sosyal hayatın bütünleştiricisi ve toplumda varlığı ya da yokluğu açıkça hissedilen bir unsur olarak görmekteydiler.¹⁵⁵

Herbert Spencer'in evrimci din kuramına göre din kurumunun belirli işlevleri vardır. Bunlar:

-Din, defin ve diğer atalardan kalma saygı gösterme merasimleri yoluyla aile bağlarını güçlendirir. Defin mahallelerin kutsal önemi aykırılıkları önler ve aileyi her defasında bir bütün etrafında birleştirir.

-Din, davranış güvenliği için bir dayanaktır, zira geleneksel olarak kuşaktan kuşağa aktarılan davranışlar, dini meşruiyet ile garanti altına alınır.

-Din, milli birliği kurar ve pekiştirir.

-Din, kutsal nesne ve mekânların tabulaştırılmasını sağlayarak özel mülkiyeti meşrulaştırır.¹⁵⁶

¹⁵⁴ Akyüz, Çapcıoğlu, 35.

¹⁵⁵ Akyüz, Çapcıoğlu, 37.

¹⁵⁶ Akyüz, Çapcıoğlu, 72.

Emile Durkheim'a göre ise dinin toplumda dört temel görevi bulunmaktadır. Bunlar:

- Din, insanın belirli kurallara uyarak kendini disipline etmesine yardımcı olur.
- Din, bireyler arasında birleşme ve dayanışmayı sağlar.
- Din, geleneklerin devamlılığını sağlar.
- Dini ayinler, insanlarda huzur ve güven ortamı yaratarak onları mutlu kılar, kaygılardan, endişelerden uzaklaştırır.

Durkheim belirtilen görevler sayesinde dinin insanları içinde yaşadıkları topluma daha çok bağladığını söylemiştir. Dini ayinler sırasında insanlar aynı duyguları paylaşır. Bu sayede aynı toplumda birlikte bulunan kişiler arasındaki dayanışma artar. Yine din, geleneklerin devamını sağlayarak toplumdaki kültürel mirasın geleceğe aktarılmasına katkıda bulunur.¹⁵⁷

Damad İbrahim Paşa Külliyesi özellikle dini mekanların ağırlığı değerlendirildiğinde, sahip olduğu fiziki yapılarla birlikte dinin toplumsal birleştirici özelliğini kullanarak ortak değer oluşturulmasına katkı sunmuştur. Külliye'nin yapılış zamanında Muşkara çevresinin nüfus yapısı mevcut halk ve sonradan yerleştirilenler ile farklı bir yapıya kavuşmuştur.

Max Weber Din Sosyolojisi isimli eserinin bir kısmında şehir ve din ilişkisinden bahsetmiştir. Weber'e göre şehre yerleşenler, kendileriyle birlikte daha önce yaşadıkları yerlerdeki dini hayata ilişkin davranışlarını, sosyal şartlar ve sosyal ilişkilerden kaynaklanan zorunluluklarını ve davranış kalıplarını da getirmekte, böylece farklı kültürlerin meydana çıkmasını sağlamaktadırlar.¹⁵⁸ Muşkara örneğinde, 18 hane olan bir yerleşim yerine dışarıdan göçlerle nüfus aktarılmış, farklı bölgelerden gelen insanlar arasındaki kültürel farklılıklar Külliye çevresi ve bünyesinde birleştirilmeye çalışılmıştır.

¹⁵⁷ Özkalp, 204.

¹⁵⁸ Akyüz, Çapcıoğlu, 86.

3.7. OSMANLI ŞEHİRLEŞME SÜRECİ AÇISINDAN KÜLLİYENİN İNCELENMESİ

Şehir kavramı bir mekan sınıflandırmasının dışında toplum, kültür, tarım, ticaret, güvenlik, göç, iklim, coğrafya gibi birçok konuyla ilişkilidir. En başta insanların hayatlarını devam ettirebilecekleri imkanlara sahip mekanlar şehirleşme için en çok tercih edilenler olmuşlardır. İnsan ihtiyaçlarını karşılayabilecek yerlerin düşman saldırılarına karşı güvenli alanda olması da eski toplumlardan itibaren yerleşme için gerekli şartlardandır. En az belirtilen konular kadar önemli başka bir husus da insanların bir arada yaşama zorunluluğudur. Osmanlı Devleti kurucuları konar göçer olan bir Türkmen boyu geleneğine sahiptir. Devletleşme sürecinde yerleşik hayata hızla geçilmiş ve sonrasında şehirleşmeye önem verilmiştir. Osmanlı'nın gerek kuruluş döneminde gerekse sonrası dönemde özel bir şehirleşme politikası ve yöntemi vardır. Taşradaki birimler şehir ve kasaba olarak adlandırılrsa da bunlar asıl olarak sancak, kaza ve nahiyelerin merkezleridir. Sancakların başında sancak beyi, kazaların başında ise kadı bulunmaktadır. Osmanlı şehrinin veya bir yerin merkez olmasının en önemli göstergesi ise orada haftanın belirli günlerinde pazar kurulması ve cuma namazı kılınmasıdır.¹⁵⁹ Bu sebeple şehir merkezlerinde büyük bir cami bulunur. Elbette bir şehrin oluşması için sadece cami ve pazar yeterli değildir. Belirli nüfus büyüklüğüne sahip olması, ticaret yapılabilirliğinin olması, genel itibarıyla tarıma dayalı ekonomi sebebiyle tarım yapılabilir alanlara sahip olunması gibi başka niteliklerin de bulunması gerekmektedir.

Osmanlı Devleti ilk yıllarından başlayarak şehirleşmeye önem vermiştir. Mevcut köy ve kasabaların şehir olarak gelişimlerinin sağlanması yoluna gidilmiştir. Şehirleşme sağlanırken belirli yöntemler uygulanmıştır. Bu yöntemlerin en yaygın olanı vakıf sistemi üzerinden şehirleşmeyi sağlamaktır. Bizzat Padişah adına vakıflar kurulduğu gibi onun çocukları, hanımları, damatları ve diğer devlet adamları adına da vakıflar kurulabilmekteydi. Kurulan vakıf sonrasında ise sosyal, ticari, dini alanlar kurularak vakfın devamı sağlanmaktadır. Osmanlı şehirlerinin kurulmasında vakıf sistemi önemli bir yer tutmaktadır.¹⁶⁰

¹⁵⁹ İlhan Şahin, Şehir, İslam Ansiklopedisi, Cilt 38, İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2010, 446.

¹⁶⁰ Şahin, 447.

Muşkara'nın şehirleşme süreci Osmanlı şehirleşme sisteminin bir örneği olsa da diğer külliyelerden ve şehirleşme çalışmalarından belirli farklılıkları mevcuttur. Batılılaşma dönemi diyebileceğimiz yenilik hareketlerinin başladığı dönem içerisinde Anadolu'da inşa edilen en kapsamlı külliye'dir. Özellikle Lale Devri'nde yapılaşma daha çok saray, bahçe, konak gibi sivil mimari alanlarında görülmekte iken taşrada böyle bir külliye'nin inşa edilmesi dikkate değerdir. Yine Damad İbrahim Paşa Külliyesi Lale Devri'ne ait bazı mimari özellikler taşımaktadır. 1730 isyanı sonucu İstanbul'da Lale Devri'ne ait sanatsal özellikler taşıyan yapıların tamamına yakını yıkılmış, harap edilmiştir. Geriye kalan yapılardan en önemlilerinden birisi de Damad İbrahim Paşa Külliyesi'dir.¹⁶¹

¹⁶¹ İlknur Aktuğ, Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi, Ankara: Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1992, 110.

SONUÇ

Vakıf Kültürü medeniyetimizin bir zenginliği olarak geçmişte bulunduğu gibi günümüzde de varlığını devam ettirmektedir. Külliyeleler, camiler medreseler, çeşmeler, okullar ve daha birçok alan vakıf hizmeti çerçevesinde yapılmış ve toplumun hizmetine sunulmuştur. Damad İbrahim Paşa Külliyesi'ni diğerlerinden ayıran özellik ise sadece vakıf faaliyeti olarak kalmayıp aynı zamanda sosyal bir mekân olgusu çerçevesinde, bir köyü şehir haline çevirmesidir. Zaten sosyoloji ile ilişkisi de burada ortaya çıkmaktadır. İnsan ilişkilerinin yoğun şekilde yaşandığı mekânların yapılması, devamında bir şehirleşme süreci ortaya çıkarmış uygulanan iskan politikaları ve diğer sosyolojik argümanlar olarak kurumların kullanılması sonucunda bir şehir meydana gelmiştir. Toplumsal, siyasi, kültürel değişimlere bağlı olarak her ne kadar bütün yapılar ilk yapıldıkları zamanki amaçlarına uygun kullanılıyor olmasa da cami ve hamam ilk zamanlarından daha parlak dönemler geçirmiştir ve günümüzde aynı amaç etrafında hizmet vermeye devam etmektedir.

Damad İbrahim Paşa doğduğu köye bir vefa göstergesi olarak bir külliye inşa ettirmeye karar vermiş bunun için her türlü yardımda bulunmuştur. Külliyeinin inşaatı ile birlikte de Muşkara'nın şehirleşme süreci başlamıştır. Tarihi değerlendirme yapılırken göz önünde bulundurulması gereken ilk kural günümüz anlayışı ile geçmişini değerlendirmenin doğru olmayacağıdır. Sosyal bilimlerin en büyük zorluğu olan genel geçer kurallara ulaşmanın zorluğu da eklenince geçmişte meydana gelen sosyal bir olay hakkında hüküm vermek daha da zor bir hal almaktadır. Tarihi kaynaklar incelendiğinde İbrahim Paşa ile ilgili çoğu değerlendirmenin öznel içeriklere sahip olduğu dikkat çekmektedir. Bu sebeple bu çalışmada iyi ve kötü kararı vermeksizin olayların sosyal yönden incelenmesi noktasına önem verilmeye çalışılmıştır. Tarihe bakıldığında Damad İbrahim Paşa bazen Osmanlı Devleti'nin gerileme sürecini geciktirmiş, bir toparlanma süreci oluşturarak devlet kademesindeki aksaklıkları tespit ederek çözmeye odaklanmış bir kahraman olarak karşımıza çıkar. Yenilik

çalışmalarını başlatmış günümüze kadar gelen itfaiye teşkilatı, elçiliklerin oluşturulması gibi bazı önemli alanların tohumlarını Sultan III.Ahmed ile birlikte atmıştır. Sanat ve estetik anlayışı ile imar çalışmaları yapmış Osmanlı zarafetini batı ile bütünleştirmeye çalışmıştır. Matbaa teşkilatının kurulması için sarf ettiği çaba, mücadele ettiği kesimler herkes tarafından bilinmektedir. Fakat farklı pencereden bakanların görüşüne göre ise kendi adamlarını üst makamlara yerleştirmiş sadabad eğlenceleri ile halkın içinde bulunduğu durumu göz ardı ederek devleti israfla yönetmiştir. İbrahim Paşa'nın muhalif görüşlere göre yanlış kararları olabilir. Ancak böyle bir durumda yaptığı hizmetlerin de göz ardı edilmemesi gerekmektedir. Karlofça anlaşmasının imzalanmasından sonra Osmanlı'nın içinde bulunduğu durum ortadadır. Bu yüzden Lale devri diye adlandırılan bu dönemi de kendi iç durumuyla değerlendirmek yerinde olacaktır.

Çalışmamızın sosyoloji bağlantısı bir şehrin doğuşuna, gelişimine insan emeği ile yapılan fiziki bir yapının yön vermesidir. Toplumun inşası bireyin etkileşim içinde bulunduğu çevresinin inşası ile şekillenebilmektedir. Yine külliye toplumsal bir mekân kurgusu çerçevesinde insan ilişkilerini geliştirme özelliği karşımıza çıkmaktadır. Aynı görüşe sahip insanların toplandığı bir yer, aynı ihtiyaca sahip insanların yönlendiği bir alan ve ortak paydada buluşabilecek kişilerin bir arada bulunmasına imkân tanıyan bir yapı özelliği görülmektedir. Somut olmayan kültürel mirasın bu tür yapılar sayesinde somut hale getirilmesi ve gelecek kuşaklara aktarılması hususunda külliye ve diğer kültürel envanter içinde değerlendirilebilecek yapılar, kilit rol üstlenmektedir. Toplumların ilerleme süreci ve teknolojik gelişmeler insan ihtiyaçlarını ve toplumsal ilişkileri şekillendirerek değişikliğe uğratsa dahi bireyin sosyalleşme sürecinde fiziki yapıların etkileri görülmekte ve bu süreç neticesinde oluşan aidiyet duygusu ile normal yapılara kültürel anlam yüklenmektedir. Gerek yüklenen kültürel anlam, gerekse geçmişten günümüze kullanım alanları birlikte değerlendirildiğine Nevşehir Damad İbrahim Paşa Külliyesi, yapıldığı dönemde kendisine yüklenen Muşkara'nın sosyalleşme alanı olma görevini hakkıyla yerine getirmiş ve getirmeye devam etmektedir. Bu eser sadece bir şehrin doğuşuna öncülük etmemiş, toplumsal yapıya ait ihtiyaçların karşılanabileceği bir buluşma ve kaynaşma noktası olmuştur.

Bilindiği üzere insan sosyal bir varlıktır. Yaşamı boyunca diğer insanlarla işbirliği içinde ve iletişim halinde olmak durumundadır. Sosyal hayatı insanların birlikte vakit geçirmesi, iletişim kurması, duygularını paylaşması olarak belirtebiliriz. Kültürel hayat ise birlikte yaşayan insanların ortaklaşa oluşturduğu ve zaman içerisinde ortak değer kazanmış yaşam tarzlarıdır. Görüldüğü üzere hem sosyal hem kültürel hayatta asıl unsur insanların birlikteliğidir. Bazı durumlarda bu birlikteliğin oluşması için aracılık edecek fiziki yapılara ihtiyaç duyulur. İnsanlar, bu yapılar etrafında veya içerisinde ihtiyaçlarını karşılarken diğer insanlarla da etkileşim içerisinde olmaktadır. Muşkara Köyü'nde yapılan külliye bu kapsamda değerlendirmek yerinde olacaktır.

Osmanlı Devleti'ne ait iskân politikasında önemli yere sahip olan vakıf sistemi, uzun yıllar başarı ile uygulanmıştır. Genel itibari ile uygulanacak alana ve alanın toplumsal yapısına göre bu politika farklılık gösterebilmektedir. Yeni fethedilen yerlere yönelik iskân politikasının amacı, orada Türk ve Müslüman nüfus oluşturarak alınan yerin Osmanlı bünyesinde devamlılığını sağlamaktır. Bazı sınır boylarında uygulanan iskân politikası, güvenlik zafiyetlerini ortadan kaldırmaya yöneliktir. Nevşehir'de uygulanan iskân politikası ise yeni bir şehir kurma amacı taşır. Külliye, bir köyün şehirleşme sürecinin en temel yapı taşıdır. İçindeki yapılarla insanların yerleşim yeri olarak seçmelerinin önünü açmıştır. Vergi muafiyetleri gibi devlet destekleri de Nevşehir-i Dilara'nın alternatif yerleşim yerleri arasında tercih edilebilirliğini artırmıştır. Nevşehir Damad İbrahim Paşa Külliyesi, yapıldığı tarihlerde bir taşra yerleşimde ihtiyaç duyulabilecek sosyal, kültürel, fiziki ve ticari ihtiyaçların büyük bölümünü karşılamıştır. İmarethanede sosyal devlet anlayışına bağlı olarak vakıf aracılığı ile ihtiyaç sahipleri gözetilmiştir. Mektep ve medrese yerleşik halkın eğitim ihtiyacını karşılamaya ve eğitilmiş insanlar yetiştirmeye yönelik faaliyet yürütmüştür. O dönemde birçok yerde bulunmayan eserler kütüphaneye getirilmiştir. Kervansaray ise ticari faaliyetlerin oluşmasının o dönemdeki yapı taşıdır. İnsanlar ürettiklerini satabildiği ve ihtiyaçlarına kolayca ulaşabildikleri yerlere, kısaca ticaretin geliştiği alanlara yerleşme isteğindedir. Hamam ve çeşmeler Osmanlı vakıf ve külliye kültürünün ayrılmaz parçalarındandır. Gerek insanların su ihtiyaçlarını karşılamada gerekse insanların temizliğini kolaylaştırmada bu yapıların önemi büyüktür. Külliye'nin temel unsuru olan cami ise din kurumu çerçevesinde insanları bir araya getirme ve kaynaştırma işlevi üstlenmiştir. Nevşehir'in şehirleşme sürecinde değişik

yerlerden göç eden, hatta yerleşik hayatla ilk kez Nevşehir’de tanışan insanların farklı yaşam tarzlarına ve farklı kültürlere sahip olmaları doğaldır. Bu farklılığın kaynaştırılarak ortak bir kültüre dönüştürülmesi, din kurumuna ait cami ile oluşturulmaya çalışılmıştır.

Nevşehir Damad İbrahim Paşa Külliyesi, sahip olduğu yapılarla yeni kurulan bir şehre sosyal ve kültürel anlamda en büyük katkıyı sağlamıştır. Şehrin milli, manevi, ticari, fiziki, sosyal, kültürel ve ekonomik gelişimine yön vererek ülkemizin güzel şehirlerinden Nevşehir’in günümüze ulaşmasına öncülük etmiştir.

KAYNAKÇA

- Aktepe M (1993) Damad İbrahim Paşa, *İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Aktepe M (1989) III.Ahmed, *İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Aktuğ İ (1992) *Nevşehir Damat İbrahim Paşa Külliyesi* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara)
- Akyüz N, Çapcıoğlu İ (2010) *Ana Başlıklarıyla Din Sosyolojisi* (Gündüz Eğitim Yayıncılık, Ankara).
- Altınay AR (2005) *Damad İbrahim Paşa Döneminde Ürgüp ve Nevşehir* (Ürgüp Belediyesi Kültür Yayınları, Ankara).
- Altınay AR (2010) *Lale Devri* (Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul).
- Baltacı C (2004) Mektep, *İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara).
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri* (A.DVNS.MHM.d), 130/1071, R. 1134/7-16 Mayıs 1722.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri* (A.DVNS.MHM.d), 133/831, L. 1138/12-21 Haziran 1726.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri* (A.DVNS.MHM.d), 134/32, R. 1139/14-23 Mart 1727.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri* (A.DVNS.MHM.d), 134/622, 1-10 M. 1140/19-28 Ağustos 1727.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Bab-ı Asaflı Divan-ı Hümayun Sicilleri Mühimme Defterleri* (A.DVNS.MHM.d), 134/774, 1-10 Ra. 1140/17-26 Ekim 1727.
- Bilge A (1966) *Nevşehir ve Lale Devri Tarihi* (Nazımbey Basımevi, Konya).
- Çelik C (2013) *Geleneksel Şehir Dindarlığından Modern Kent Dindarlığına* (Lord Matbaası, İstanbul).
- Eryavuz Ş (2002) Kervansaray, *İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara).
- İbn Haldun (2018) *Mukaddime* (İlgi Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul)
- İlhan E (2016) *Lale Devrinde Gül Aşığı III.Ahmed (Necib) Hayatı, Sanatı ve Divançesi* (Gece Kitaplığı, Ankara).
- Jokai M (2001) *Kanlı Lale*, çev. Hüseyin Namık Orkun (Bayrak Matbaası, İstanbul).
- Kolay İA (1993) Damad İbrahim Paşa Külliyesi, *İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).

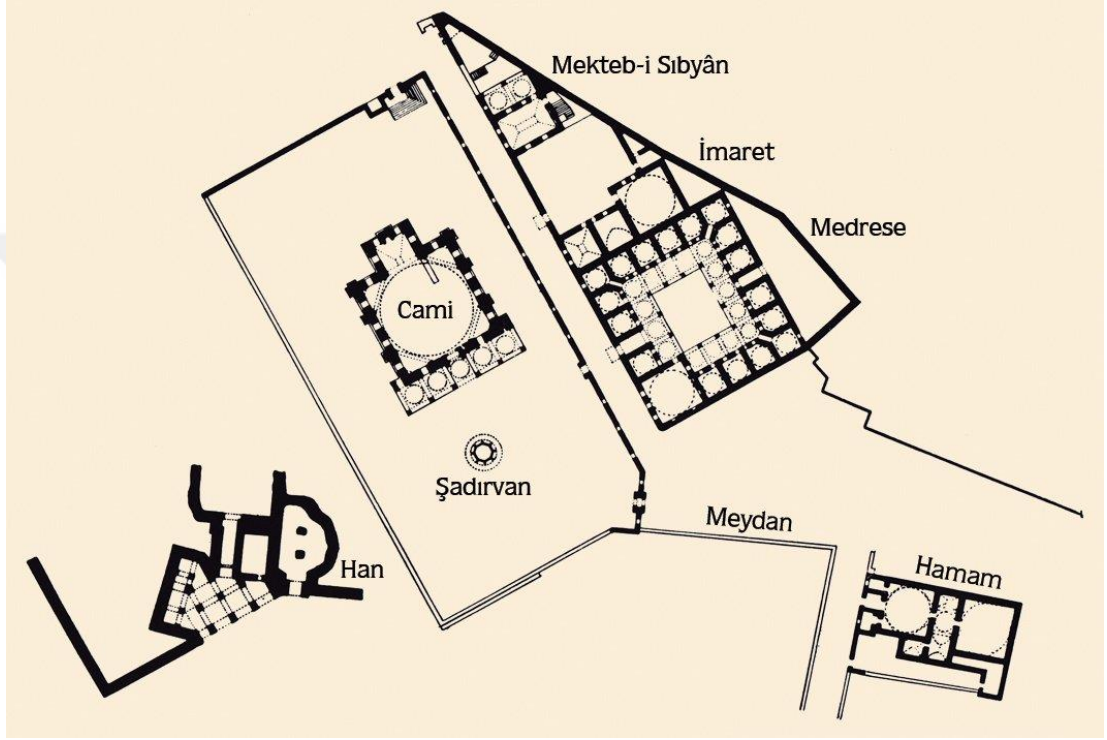
- Lewis B (2011) *Modern Türkiye'nin Doğuşu*, çev. Boğaç Babür Turna (Arkadaş Yayınevi, Ankara).
- Nevşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşler Müdürlüğü (2014) *Nevşehir-i Dilara* (Simtel Ofset Matbaacılık, Nevşehir).
- Nevşehir Valiliği (1999) *Nevşehir İl Yıllığı* (Başbakanlık Basımevi, Ankara).
- Nevşehir Valiliği (2004) *Nevşehir'in 50. Yılı* (Osmanlı Ofset Matbaası, Nevşehir).
- Nevşehir Valiliği (2002) *Kapadokya Mevcut Durum Raporu* (.....).
- Nevşehir Valiliği Turizm Geliştirme ve Tanıtım Vakfı Başkanlığı (1997) *Doğanın Mucizesi Kapadokya* (Ajansmat Matbaacılık, Ankara).
- Nüzhet S (1932) *İstanbul Meşahirine Ait Mezar Kitabeleri* (Remzi Kütüphanesi, İstanbul).
- Ortaylı İ (2010) *Osmanlı Toplumunda Aile* (Timaş Yayınları, İstanbul).
- Özcan A (2003) *Lale Devri, İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara).
- Özkalp E (2010) *Sosyolojiye Giriş* (Ekin Basım Yayın Dağıtım, Bursa).
- Pala İ (2009) *Katre-i Matem* (Kapı Yayınları, İstanbul).
- Pala İ (2013) *Lale Devri* (İKÜ Yayınevi, İstanbul).
- Pinkowski J (2015) *Kapadokya'da Devasa Yeraltı Kenti Bulundu*. <http://www.nationalgeographic.com.tr/makale/kesfet/kapadokyada-devasa-yeralti-kenti-bulundu/2445> (15 Ağustos 2019).
- Sevgi A (2012) *Nevşehirli Damat İbrahim Paşa'nın Emriyle Tertip Edilen Kaside Mecmuasındaki Müzeyyel Gazeller. 1. Uluslararası Nevşehir Tarih ve Kültür Sempozyumu Bildirileri*. Nevşehir, Türkiye, 16-19 Kasım.
- Şahin İ (2007) *Nevşehir, İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Şahin İ (2010) *Şehir, İslam Ansiklopedisi* (Türkiye Diyanet Vakfı, İstanbul).
- Tan MT (2011) *Lale Devri* (Kapı Yayınları, İstanbul).
- TBMM (1954) *Kırşehir vilâyetinin kaldırılmasına ve Nevşehir kazasında (Nevşehir) adıyla yeniden bir vilâyet kurulmasına dair Kanun*. https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc037/kanuntbmmc037/kanuntbmmc03706429.pdf (12 Ağustos 2019).
- TÜİK (2019) *İl Nüfus Göstergeleri* <https://biruni.tuik.gov.tr/ilgosterge/?locale=tr> (13 Ağustos 2019).
- Unat FR (2014) *Abdi Tarihi* (Türk Tarih Kurumu, Ankara).
- Uzunçarşılı İH (1988) *Osmanlı Tarihi* (Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara).
- Ünver H (2017) *Damat İbrahim Paşa ve Nevşehir* (Deva Matbaacılık, İstanbul).

Yavuzer H (2006) *Çağdaş Din Hizmeti ve Diyanet İşleri Başkanlığı* (Laçın Yayınları, Kayseri).

Yavuzer H, Cihan A (2012) *Nevşehir Camileri Banileri ve Hamileri* (Türkiye Diyanet Vakfı, Ankara).

EKLER

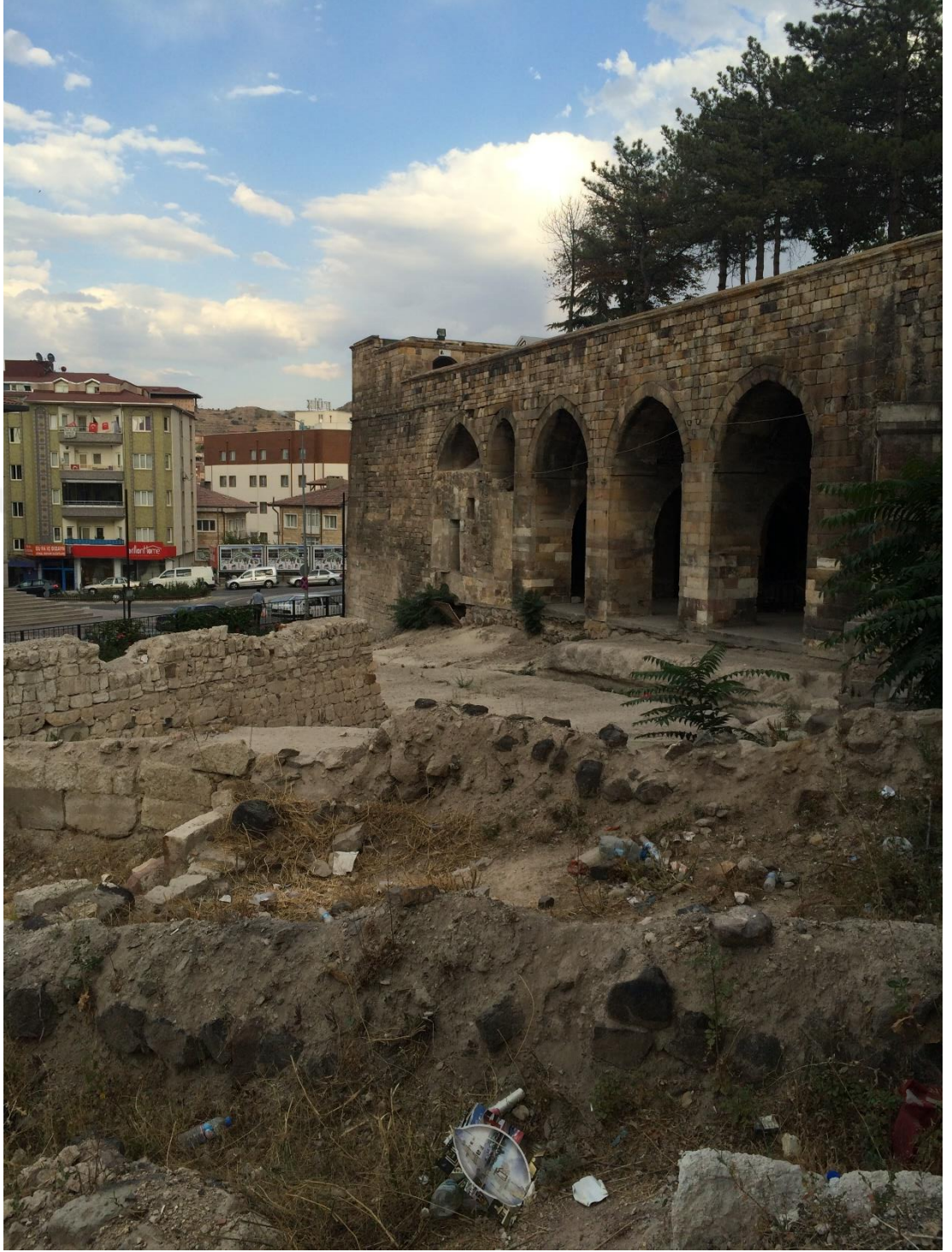
Damat İbrahim Paşa Külliyesi'nin Yerleşim Planı
(<https://cdn.islamansiklopedisi.org.tr/madde/8/damad-ibrahim-pasa-kulliyesi--nevsehir-2.jpg>)

Nevşehir Kurşunlu Camii (Fotoğraf Salih ığdem 11 Eylül 2016)

Külliye ait Hamam (Fotoğraf Salih Çiğdem 11 Eylül 2016)

Külliye ait Kervansaray (Fotoğraf Salih Çiğdem 11 Eylül 2016)

K llyeye ait Kervansaray girişi (Fotoğraf Salih iğdem 11 Eylül 2016)

Külliye ait Kervansarayın iç tarafı (Fotoğraf Salih Çiğdem 11 Eylül 2016)

Kurşunlu Camii avlu ana giriş kapısı ve kitabesi (Fotoğraf Salih Çiğdem 11 Eylül 2016)

Kurşunlu Camii ana giriş kapısı ve kitabesi (Fotoğraf Salih Çiğdem 11 Eylül 2016)

Medrese girişi ve kitabesi (Fotoğraf Salih Çiğdem 11 Eylül 2016)

İmaret girişi ve kitabesi (Fotoğraf Salih Çiğdem 11 Eylül 2016)

Külliye'ye ait birinci çeşme ve kitabesi (Fotoğraf Salih Çiğdem 11 Eylül 2016)

Külliye'ye ait ikinci çeşme (Fotoğraf Salih Çiğdem 11 Eylül 2016)

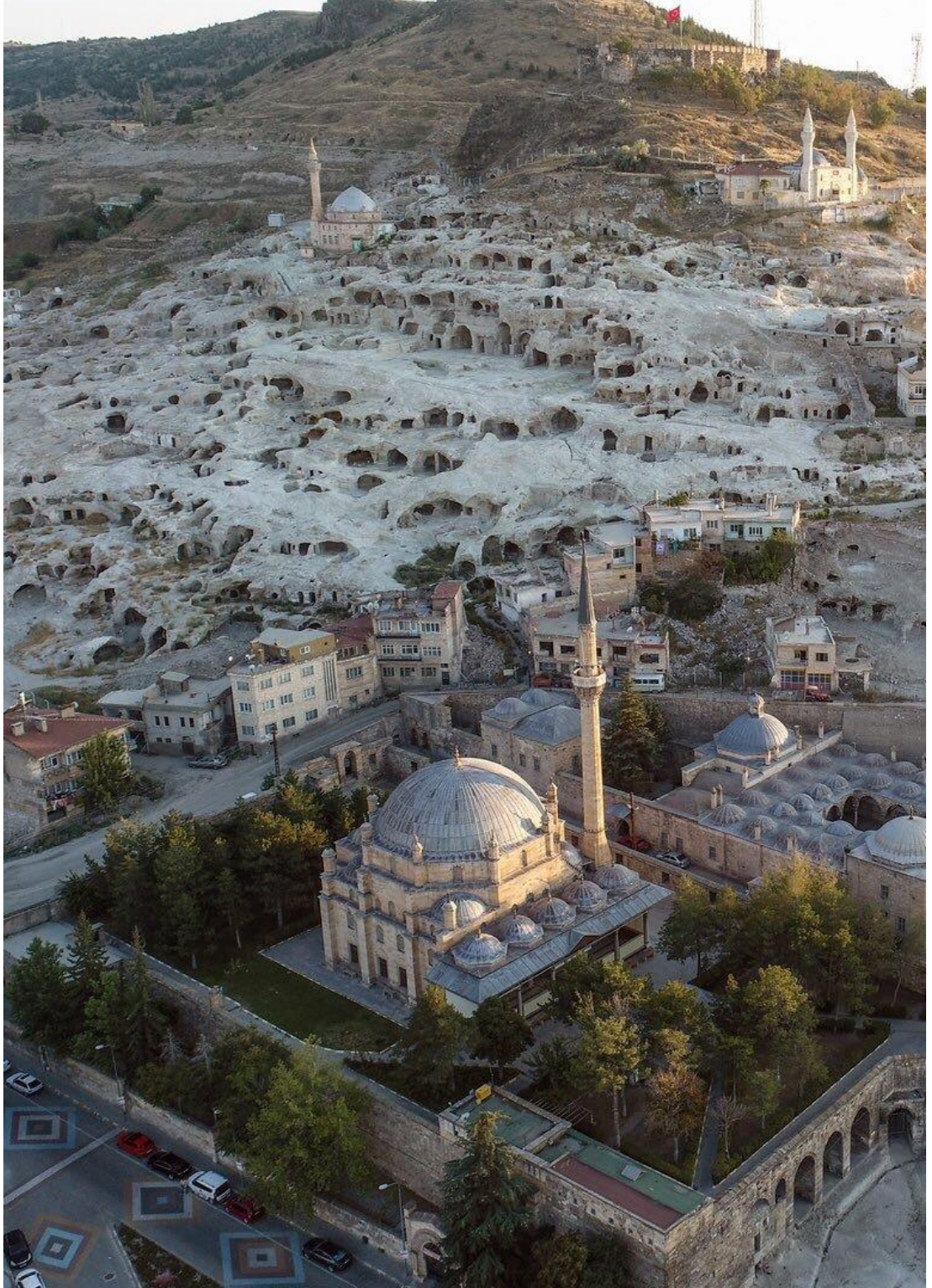
Lale motifleriyle süslenmiş Kurşunlu Camii mihrabı
(Fotoğraf Salih Çiğdem 11 Eylül 2016)

İstanbul Damad İbrahim Paşa Külliye girişi
(Fotoğraf Salih Çiğdem 27 Ağustos 2016)

İstanbul Şehzadebaşı'ndaki Damad İbrahim Paşa Külliyesi bahçesinde yer alan Damad İbrahim Paşa'nın Kabri (Fotoğraf Salih Çiğdem 27 Ağustos 2016)

Külliye ve yeni keşfedilen yeraltı şehri
(Fotoğraf <http://wowturkey.com> 26 Ekim 2018)

ÖZGEÇMİŞ

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı-Soyadı: Salih ÇİĞDEM

Uyruğu: T.C.

Doğum Yeri ve Tarihi: Nevşehir 08.02.1983

Tel: 0 505 841 28 20

E-posta: salih.cigdem@icisleri.gov.tr

Yazışma Adresi: Çaykara Hükümet Konağı Kaymakamlık Katı Çaykara/Trabzon

EĞİTİM

Derece	Kurum	Mezuniyet Tarihi
	Nevşehir İmam Hatip Ortaokulu	1999
	Nevşehir Özel Kardelen Lisesi	2003
2,83	Gazi Üniversitesi İİBF İşletme	2008

İŞ DENEYİMLERİ

Yıl	Kurum	Görev
2009-2014	Nevşehir Çalışma ve İş Kurumu İl Müdürlüğü	VHKİ
2014-Devam	İçişleri Bakanlığı	Kaymakam

YABANCI DİL

İngilizce

Arapça